

TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E KADAR OLAN DÖNEMDE RÜŞDİYE, İDADİ VE SULTANİ MEKTEPLERİNDEKİ ARAPÇA DERSLERİNİN YABANCI DİL ÖĞRETİMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Kerim AÇIK^(*)

Öz

Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra Osmanlı İmparatorluğu yöneticileri, devleti oluşturan birçok kurumda ıslahat çalışmalarına başlamışlardır. Bu önemli reform hamlelerinden biri de eğitim alanında olmuştur. Mevcut okulların öğretim sitemlerinde yeni düzenlemelere gidilirken, İmparatorluğun birçok yerinde rüşdiye, idadî sultanîler ve darulmuallimîn gibi genel eğitim veren yeni okullar ile güzel sanatlar, veterinerlik gibi meslek okulları açılmıştır. Bu okulların hemen hemen hepsinde yabancı dil olarak Arapça ve Farsçanın öğretimi yapılmıştır. Tanzimat ile başlayan yeni okullaşma sürecinde açılan okullarda medreselerde uygulanan kitap geçme usûlü değiştirilerek yerine haftalık programında her ders için tayin edilen belirli saatlerde derslerin öğretimi gerçekleştirilmiştir. Arapça, Farsça ve diğer yabancı dillerin öğretiminde yeni yöntemler uygulanmaya başlanmıştır.

Bu makalede Tanzimat'ın ilanından II. Meşrutiyet'in sonuna kadar olan dönemde, eğitim alanında hayata geçirilmeye çalışılan bu yeni sistemin orta ve lise kademelerini oluşturan rüşdiye, idadî ve sultanî mekteplerinde Arapça öğretimini incelemiştir. Arapçanın yabancı dil olarak öğretiminde okuma, yazma, dinleme-anlama ve konuşma becerilerinde hedeflenen seviyelere hangi derecelerde ulaşıldığı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arapça Öğretimi, Tanzimat'ta Eğitim, Eğitim Tarihi, Rüşdiye, İdadî, Sultani.

Were Projections Achieved in Teaching Arabic as a Foreign Language in Schools That Were Established After Restructuring The Education System after Tanzimat?

Absract

After Hatt-i Sharif of Gülhane was issued, Ottoman Empire's statemen started a reforms in many institutions of the state. One practice of these important reform movements was initiated in the field of education. As adjustments were made in current schools, new schools that provide general education such as rüşdiye, idadî, sultanî and darulmuallimin in addition to fine arts and veterinary schools, were established in many places of the Empire. Almost all of these schools taught Arabic and Persian as foreign language. During the process of establishing new schools that began in the Tanzimat Period, certain hours were dedicated to teach each class within the weekly schedule

^(*) Yrd. Doç. Dr., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Çeviribilim Bölümü, Arapça Mütercim-Tercümanlık Anabilim Dalı, (e-posta: kerimacik111@hotmail.com)

instead of making the student study only a book as it was the method employed in the medrese system. New methods were introduced for teaching Arabic, Persian and other foreign languages.

This paper examines teaching Arabic in rüşdiye, idadî and sultanî schools, which are the primary, middle and high school stages of this new system that is aimed to be realized during the time between the beginning of the Tanzimat Period and until the end of the Second Constitutionalist Period, in which major changes took place in the institutional structure of the Ottoman State. It is aimed to reveal if and to which extent the projected level of reading, writing, listening-understanding and speaking skills in Arabic were reached.

Keywords: Teaching Arabic, Education İn The Tanzimat Period, History Of Education, Rüşdiye, İdadi, Sultani.

I. GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu yöneticileri değişen ve gelişen Batı dünyasına ayak uydurmak için sanayi, teknoloji ve eğitim-öğretim alanındaki yenilikleri bünyesine kazandıracak reform çalışmalarına XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren Avrupa'dan uzmanlar getirterek başlamıştır. Özellikle askeri alanda ihtiyacı hissedilen yenilikleri hayata geçirmek üzere Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayûn (1776)¹ Mühendishâne-i Berr-i Hümayûn(1796),² Tıbhâne-i Âmirî ve Cerrahhâne-i Ma'mûre (1827)³ ve Mekteb-i Harbiye (1834)⁴ gibi batılı tarzda eğitim-öğretim veren modern eğitim kurumları açılmıştır. 1839 yılında Sadrazam Reşid Paşa tarafından Gülhane Parkı'nda ilan edilen Tanzimat Fermanı'yla⁵ Devlet'in bünyesini oluşturan tüm kurumlarda köklü ıslahatlar yapılacağı dünyaya duyurulmuştur. Bu kapsamda eğitim alanında; Maârif Nezareti mevzuatının hazırlanması, eğitim teşkilatının yapılandırılması, okulların ülke sathına yaygınlaştırılması ve yeni eğitim-öğretim sistemine uygun ders kitaplarının hazırlanması gibi birçok konuda reform niteliğinde çalışmalar yapılmıştır. İlk hamle olarak; devletin maârif meseleleriyle uğraşmak üzere

1) Kurtoğlu, Fahri, *Deniz Mektepleri Tarihçesi*, İstanbul 1941, s. 41; Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara 1984, s. 507.

2) İhsanoğlu, Ekmeleddin, *Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul 1998, C. II, s. 61-62; Akyüz, Yahya, *Türkiye Eğitim Tarihi M.Ö.1000-M.S. 2007*, Ankara 2007, s. 44.

3) Akyüz, *Türkiye Eğitim Tarihi M.Ö.1000-M.S. 2007*, s. 145; Ergin, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul 1994, C. II, s. 337; Er, Hamit, *Osmanlı Devletinde Çağdaşlaşma ve Eğitim*, İstanbul 1999, s. 53.

4) İhsanoğlu, *Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları*, s. 292 Akyüz, *Türkiye Eğitim Tarihi M.Ö.1000-M.S. 2007*, s. 146; Ergin, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul 1994, s. 355.

5) Gülhâne Parkı'nda okunmasından dolayı diğer bir adı da Gülhâne Hatt-ı Hümayunu veya Gülhane Hatt-ı Şerifi'dir. Bkz.Türker, Faruk, "Tanzimatın Yabancı Dil Öğretimine Katkıları", *Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslar Arası Sempozyumu Bildiriler*, Ankara 1991, s. 451.

Padişah Abdülmecit'in emriyle 1845 yılında *Meclis-i Maârif-i Muvakkat* teşkil edildi.⁶ Bu meclisin çalışmaları neticesinde, öğretimin batıdaki gibi üç kademeli olması ve okulların yönetimini sağlamak üzere bir daimî *Maârif Meclisi*'ne ihtiyaç olduğu hükümete bildirildi. Bunun üzerine, bir başkan, yedi üye ve bir kâtipten oluşan *Meclis-i Maârif-i Umûmiye* teşkilatı 1846 yılında kuruldu.⁷ Görevi, maârif ile ilgili meselelerde gerekli reformları yapmaktı. Bu meclis bir karar organı hüviyetinde olduğundan aldığı kararları uygulamak üzere *Mekâtib-i Umûmiye Nezareti* teşkil edildi.⁸ 1856 Islahat Fermanı'na⁹ kadar bazı değişikliklere uğrayan *Mekâtib-i Umûmiye Nezareti* 1857 yılında bakanlar kuruluna dâhil bir nâzırın (bakan) başında bulunacağı "Maârif-i Umûmiye Nezâreti" haline getirildi.¹⁰ Amaç merkezi bir maârif teşkilatı yapısıyla Müslüman tebaa için devam etmekte olan modernleşme hareketlerini hızlandırmaktı. Böylece hükümet içinde yer alan ve bugünkü Milli Eğitim Bakanlığı'nın temelini teşkil edecek olan bir kurum ortaya çıkmıştır.

Burada dile getirilmesi gereken önemli bir husus; bu yenilikler yapılırken sıbyan mektepleri, medrese gibi mevcut eğitim kurumları kapatılmamış bilakis bu okullar yenileşme sürecine dâhil edilmeye çalışılmış ya da medrese sisteminin kendi içindeki yenileşme ve değişim çabaları desteklenmiştir. Böylece eğitim alanında herhangi bir kaosa yol açılmadan yeni sisteme göre eğitim veren okulların yaygınlaşmasına çalışılmıştır.

Tanzimat'ın ilanından sonra başta İstanbul olmak üzere ülkenin her yerinde yeni okullar açılmaya başlanmıştır. Rüşdiye, idadi ve sultaniler gibi genel eğitim veren okulların yanı sıra birçok meslek okulu da açılmıştır. Bu makalede yeni açılan okullar arsından seçilen rüşdiye, idadi ve sultani mekteplerindeki Arapça dersleri, program, uygulanan yöntemler ve hazırlanan yeni kitaplar açısından incelenecek ve elde edilen veriler ışığında bu okullardaki Arapça öğretiminin bir değerlendirilmesi yapılacaktır.

II. RÜŞDİYE, İDADÎ VE SULTANÎ MEKTEPLERİ VE BU OKULLARDAKİ ARAPÇA ÖĞRETİMİ:

Öncelikle Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar olan tarihi süreçte rüşdiye, idadi ve sultani mekteplerinde yaşanan gelişmeler ve bu çerçevede Arapçanın ders programlarında uğradığı değişiklikleri ortaya koymakta fayda var. Bunların yanısıra Arapça derslerinin muhtevası ve kullanılan öğretim usulleri hakkında elde edilen bilgiler sunulmuştur.

6) Unat, F. Reşit, *Türkiye'de Eğitim Sisteminin Gelişimine Tarihi Bir Bakış*, Ankara 1964, s. 27; Kodaman, Bayram, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1991, s. 10.

7) İhsanoğlu, *Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları*, s. 302-303; Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim*, s. 11.

8) İhsanoğlu, *Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları*, s. 301; Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Mehmet Kıratlı, Ankara 1988, s. 113.

9) Bu ferman gayri Müslim tebanın sosyal durumları ve mülkiyet hakları ile ilgilidir. Maarif alanını ilgilendiren maddesi şöyledir: "Gayrimüslimlere geniş manada din ve vicdan özgürlüğü sağlanacak. Okul, banka, kilise, hastane kurabileceklerdir." bkz. Karal, E.Ziya, *Osmanlı Tarihi*, c. V, Ankara 1970, s. 261.

10) Ayas, Nevzat, *Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi: Kuruluş ve Tarihçeler*, Ankara 1948, s. 496.

1. Rüşdiyeler:

Sultan II. Mahmud tarafından tesis ettirilmiş olan Mekteb-i Maârif-i Adliye ve Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye sivil alandaki ilk modern eğitim kurumlarıdır. Bu iki okul daha sonra açılacak rüşdiye mekteplerinin ilk örnekleridir.

1845 yılında ilk Rüşdiye mektebi Mekâtib-i Rüşdiye Nezareti'ne bağlı olarak açılmıştır. 1847 yılında Mekâtib-i Rüşdiye Nezareti yerine Mekâtib-i Umumiye Nezareti'nin kurulmasıyla rüşdiyelerin kuruluşu ve idari teşkilatı yeni bir sisteme bağlanmış oldu.¹¹ Rüşdiyelerin dört yıllık programlarında yer alan dersler şöyledir:

Rüşdiye mektebi ders cetveli (1846): “• Kur'an-ı Kerim • İlmihâl • Arapça • Farsça • Coğrafya • Aritmetik • Hüsn-i Hat”¹² Kız rüşdiye mektebi ders cetveli (1859): “• Mebâid-i Ulûm-u Diniye • Mebâid-i Kavâid-i Arabiye ve Farsiye • Kur'an-ı Kerim • Arapça • Tuhfe-i Vehbî”¹³

1869 yılına kadar Rüşdiyeler, ciddi bir artış göstererek Tanzimat dönemi eğitim sisteminin temelini teşkil etmişlerdir.¹⁴ 1 Eylül 1869 tarihinde yayımlanan “Maârif-i Umumiye Nizamnamesi”¹⁵ Türk eğitim hayatında sistemleştirme ve kanunlaştırma hareketinin ilki olması bakımından önemlidir. Nizamname maârif idare ve teşkilatını yasal hükümlere bağlamıştır. Nizâmname ile ilköğretim mecburi kılınmıştır. Okullar ilk, orta ve yüksek olmak üzere üç kademeye ayrılmıştır. Bu derecelendirmede ilköğretimi, sıbyan ve rüşdiye mektepleri; ortaöğretimi, idadî ve sultânî mektepleri; yükseköğretimi ise âlî mektepler oluşturmuştur. Nizâmnamede âlî mektepler; Dârümuallimîn, Dârümuallimât ile çeşitli fen ve sanayi mektepleri olarak tasnif edilmiş ve öğretim usûlleri belirlenmiştir. Bunun yanısıra maârif idaresinin merkezi ve taşra teşkilatlarının yeniden yapılandırılması, öğretmenleri durumu ve okullarla ilgili birçok karar alınmıştır. Bu nizamnamede Rüşdiyeler için de yenilikler getirilmiştir. Buna göre 500 haneli her kasabaya bir Rüşdiye kurulması karara bağlanmış ve öğretim süresi 4 sınıf üzerinden planlanmıştır.¹⁶

1869 Nizâmnamesine göre erkek rüşdiye mektebi ders cetveli:¹⁷ “• Mebâid-i Ulûm-u Diniye • İmlâ ve İnşâ • Lisân-ı Osmânî Kavâidi • Defter Tutma Usûlü • Tertîb-i Cedîd Üzere Kavâid-i Arabiye ve Fârisiye • Coğrafya İlm-i Hesap • Mebâid-i Hendese • Tersîm-i Hutût • Tarih-i Umûmî • Tarih-i Osmânî • Jimnastik • Mektebin Bulunduğu Yerde En Çok Kullanılan Dil • Fransızca (4.sınıfta seçmeli)”

11) Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, s. 442.

12) Takvîm-i Vakâyi, 10 Şevval 1265, no:410; Kansu, Atuf Nafi, *Türkiye Maarif Tarihi (Bir Deneme)*, Ankara 1931, s. 106.

13) Takvîm-i Vakâyi, 26 Zilhicce 1278, no: 649.

14) Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim*, s. 91.

15) Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1286.

16) Yücel, Hasan Ali, *Türkiye'de Orta Öğretim*, Ankara 1994, s. 11; Bilim, Cahit Yalçın, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)*, Eskişehir 1998, s. 166.

17) Mahmud Cevad, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilâtı ve İcrâatı*, İstanbul 1338, s. 474.

1869 Nizâm-nâmesine göre kız rüşdiye mektebi ders cetveli:¹⁸ “• Mebâid-i Ulûm-u Diniye • Kavâid-i Lisân-ı Osmânî • Mebâdi-i Kavâid-i Arabiye ve Farişiye • Müntehebât-ı Edebiye • Tedbîr-i menzil • Muhtasar Tarih • Muhtasar Coğrafya • Defter Tutma Usûlü • Hesap • Nakışa Yardımcı Olacak Derecede Resim • Ameliyât-ı Hiyâtiye (Biçki Dikiş Dersi) • Mûsikî (Seçimlik) • İmlâ ve İnşâ”

II. Abdülhamid döneminde, modern eğitim sisteminin bütün kademelerinde Tanzimat Dönemi'nde başlatılan reform girişimlerinin ciddi biçimde devam ettirildiği, eğitim sisteminin daha da merkezileştirilerek kontrolün artırıldığı görülmektedir. Nitekim 1876 Anayasası, zorunlu ve ücretsiz temel eğitimi, bir dereceye kadar modernize olmuş ve merkezleşmiş eğitim sistemi modelini teyit etmiştir.¹⁹

1891 Tarihinde askeri ve sivil rüşdiyeler için hazırlanan ortak ders programında yer alan Arapça ders dağılımı:²⁰

Sınıflar	1	2	3	4
Arabî	4	3	2	2

Yukarıdaki program ancak vilayet ve sancak merkezlerindeki rüşdiyelerde uygulanmıştır. Bu tarihte rüşdiyelerin öğretim süresi üç yıla düşürülmüş ve programları yeniden ele alınmıştır. Bu değişikliğin nedeni ülke genelinde idadî okullarının yaygınlaşması üzerine rüşdiyeler ile idadî mekteplerinin ders programlarının uyumlu hale getirilmek istenmesidir.²¹ Rüşdiyelerin üç yıla indirilmesiyle idadîlerin rüşdiye sınıfında okutulan dersler bütün rüşdiyeler için geçerli sayılmıştır. Yapılan yeni programın en önemli özelliği Türkçe öğretimine ağırlık verilmesi ve Arapçanın ikinci plana düşmesidir.²²

1898-1899 öğretim yılında rüşdiye ve idadîlerin ortak ders programında Arapça ders dağılımı:²³

Sınıflar	1	2	3	4	5	6	7
Arabî	1	2	2	2	2	1	1

Bu program küçük değişikliklerle II. Abdühamid devri sonuna kadar yürürlükte kalmıştır.

II. Meşrutiyet döneminde 1910 yılı itibarıyla ülke genelinde 458 erkek, 80 de kız rüşdiyesi vardı. Bu dönem aynı zamanda rüşdiyelerin maârif teşkilatından kaldırılması-

18) Mahmud Cevad, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti*, s. 476.

19) Cihan, Ahmet, *Reform Çağında Osmanlı İlmîye Sınıfı*, İstanbul 2004, s. 216.

20) Mahmud Cevad, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti*, s. 489.

21) Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim*, s. 112.

22) Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim*, s. 112.

23) Mehmedoğlu, Yurdağül, *Tanzimat Sonrasında Okullarda Din Eğitimi (1838-1920)*, İstanbul 2001, s. 79.

na sahne olmuştur. 1913 yılında yayınlanan "*Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-u Muvakati*" ile ilköğretim altı yıla çıkarıldı. Rüşdiyeler ibtidailer ile birleştirilerek Mekatib-i İbtidaiyye adı altında altı yıllık ilköğretim okulları haline geldiler. Buna göre ibtidai okulları her biri üç yıl süreli üç devreye ayrılmaktaydı. Bunlar; 7-8 yaş çocukların devam edeceği devre-i ûlâ, 9-10 yaş çocukların devam edeceği devre-i vasatiyye ve 10-11 yaş çocukların devam edeceği devre-i aliye. Devre-i mutavassitanın ikinci yılı ve devre-i aliye'yi bitirenler rüşdiye diplomasına eşdeğer diploma almış olacaktı.²⁴

Rüşdiyelerde Arapça Dersinin İçeriği ve Öğretim Yöntemi:

1839'de yayınlanan Mekâtib-i Rüşdiye Nizamnamesi'nde okutulacak dersler, kitapları ve nasıl okutulacakları belirlenmiştir. Arapçada, Emsile'den başlanarak Kâfiye²⁵ ve sonrasında Mizanü'l-Edeb²⁶ kitapları okutulacaktır. Meâni ilminden ise Telhis²⁷ gibi kitaplar okutulacaktır.

Rüşdiyelerde ilk sınıflarda verilen Arapça dersinin muhtevası şu konulardan oluşmaktadır: İlet harfleri, lîn harfleri, med harfleri, buna ek olarak hece harfleri, sarf ilminin târifi, kelimenin târif ve taksîmi, ismin kısımları, mastar ve özellikle evzân-ı masâdir-ü sülâsiye, masâdir-ü mîmiye-i sülâsiye, dörtlü mastarlar, beşli mastarlar, altılı mastarlar, sülâsî olmayan mimli mastarlar, ism-i fâil, ism-i mef'ûl, sıfat-ı müsebbehe, mübâlâga sığısı, ism-i tafdil, ism-i tasgîr, ism-i mansûb, ism-i zaman ve mekân, ism-i âlet, müzekker, müennes, müenneslik alâmâtleri, semâ'î müennesler, tesniye, cem'i, cem'in çeşitleri, fiilin kısımları, havâss ve ef'âl-i fiil, mâzîlerin, muzâriilerin, emir ve nehiyelerin birer cetvel ile tarifi, olumsuz fiiller, lâm-ı te'kîd, nûn-u te'kîd, nevâsıb, cevâzım, fiil-i taâccub, esmâ-i ef'âl.²⁸ Sonraki sınıflarda geçmiş konuların tekrarıyla sarf bahsinden aşağıdaki konular öğretilirdi: "...Evezân-i Arabîyeyi kavâlib imla namıyla öğretip onları kıyâsen masdar, ism-i fail, ism-i meful, ism-i zaman ve mekan, ism-i alet, ism-i tasgîr, mubalagâlî ism-i fail, ism-i tafdil, müzekker ve müennesleri, müfred, tesniye, cemî salim ve maksûrları verilerek bir kelime-i Arabîyeyi imla nokta-i nazarından bunlara tatkîben tarîf ve tahrîr edecektir."²⁹

Arapça nahiv konuları ise şunlardan oluşmaktaydı: "*Nahiv ilminin tarifi, nahiv ilmince üçe taksim olunan kelimenin mu'rab ve mebnî isimleriyle ikiye taksîmi, mebniyyâtın meşhûr kısımları, havâss ve ahvâl-i isim, mu'rabâtın çeşitleri, i'râb ile beraber merfû'ât ve mensûbât, mecrûrâtın çeşitleri, hurûf-u meânî ve edevât.*"³⁰

24) Kafadar, Osman, *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*, Ankara 1997, s. 131; Unat, *Türkiye'de Eğitim Sisteminin Gelişimi*, s. 40; Akyüz, *Türkiye Eğitim Tarihi M.Ö.1000-M.S. 2007*, s. 297.

25) İbnü'l-Hacib, 646/1249, el- Kafiye, İstanbul: Arif Efendi Matbaası, 1313.

26) Mîzânü'l-Edeb: 384 sayfalık bir belâgat kitabıdır: Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, İstanbul, 1305/1887.

27) Ebü'l-Meali Celaleddin el-Hatîb Muhammed Kazvini, 739/1338, et-Telhis fi ulumi'l-belaga =Telhisü'l-miftah, nşr. Abdurrahman, Kahire 1904.

28) Mahmud Cevad, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti*, s. 282-283.

29) Muhammed İzzet ve diğerleri, *Dariüşşafaka İlk Halk Mektebi*, İstanbul 1927, s. 20-21.

30) Mahmud Cevad, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti*, s. 282-283.

1892 yılında oluşturulan üç yıllık rüşdiyelerde, Sarf dersinde Arapçanın başlangıcını teşkil eden *Emsile, Bina* gibi sarf kuralları ezberlettirilirdi. Aynı derste uygulanan Kıraat-i Arabî dersinde öğrencilere, öğrenmiş oldukları sarf kurallarına uygun tarzda basit cümleler içeren, harekeli bir okuma kitabından parçalar okutulur, yeni geçen kelimeler öğretilirdi. İmla-i Arabî derslerinde ise, Arapçanın yazımının öğretimi hedeflenmiştir. Öğretmen, kelime, kavram ve basit cümle yapılarını öğrenmeleri için öğrencilere Arapça ibareler yazdırır, doğru yazıp yazmadıklarını kontrol eder, gerekli düzeltmeleri yaptıktan sonra ibarelerin Türkçeye tercümelerini yaptırırdı. İkinci yıl sarf konularının öğretimi devam ederken, kıraat kitabında bir öncekinden daha ileri seviyede harekeli ve harekesiz metinleri içeren bir kitap seçilir, bu metinlerin hatasız okunması hedeflenirdi. Okuma sırasında kaidelerin tatbikatı yapılarak anlam verilir. Üçüncü yıl haftada iki saat yapılan nahiv dersi, konulara uygun misaller verilerek bol uygulamalı olarak devam ederdi.³¹ Rüşdiyeler için seçilen *Lisan-i Arabî sarf ve Nahiv*³² gibi kitaplar dil kurallarını uygulamalı olarak öğretmek amacına yönelikti.³³

Yöntem arayışlarının ilki, 1847 yılında Mekâtib-i Umumiye Müdürü Kemal Efendi tarafından gerçekleştirildi. Kemal Efendi Davutpaşa'da bir rüşdiye açtı. Öğrenciler bu okulda iki yıl öğrenim göreceklere ve Dârü'l- funûna devam edeceklerdi. Fakat Kemal Efendi bu okula bir yıl hazırlık sınıfı, bir yıl da Dârü'l-funûn'a hazırlık olarak dört yıllık bir program hazırladı.³⁴

Bu okulda Usûl-i Cedid³⁵ üzere Arapça, Farsça, hesap ve coğrafya okutturarak büyük bir başarı kazanmıştır. Padişah huzurunda yapılan imtihanda çocukların başarılı olmalarının üzerine dört yeni rüşdiye açılmasına karar verilmiştir.³⁶

31) Bildirici, Y. Ziya, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Arapça Öğretimi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1987, s. 28-29.

32) Ahmet, Cevat, *Lisan-ı Arabî Sarf ve Nahiv*, Mahmudbey Matbaası, 1328.

33) Bildirici, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Arapça Öğretimi*, s. 31-32.

34) Tekeli, İlhan & Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara 1993, s. 64.

35) Tanzimat dönemi itibariyle eğitim-öğretimde kullanılan yeni yöntem ve tekniklere genel olarak "Usûl-i cedid" adı verilmiştir. Öğretim yöntemi; "öğretme sürecinde öğrenciyi önceden belirlenmiş hedeflere ulaştıran en etkili, en kısa ve en güvenilir yol, öğretim araçlarının kullanılmasında ve etkinliklerinin düzenlenmesinde standartlaştırılmış olan usûl" olarak tanımlanmıştır. Teknik ise; "yöntemin uygulamaya koyuluş biçimi"dir. Bu yöntemin uygulayıcısı olan öğretmenlerin yetiştirilmesi de önemli bir gereklilik olarak kabul edilmiştir. Usûl-i Cedid hareketi genellikle Osmanlı- Türk eğitim tarihinin ilk pedagoğu sayılan Selim Sabit Efendi ile ilişkilendirilmektedir. Usûl-i cedid, geleneği tamamen ortadan kaldırma amacı gütmeyen eğitim-öğretim yöntemlerinde ıslah çalışmaları yapmıştır. Getirmiş olduğu yeniliklerle daha sonra ortaya çıkacak eğitim akımlarına öncülük etmiştir. Usûl-i Cedid ile birlikte eğitim-öğretimin amaçları da tartışılmış, devrin birçok âlimi bu konuda görüş belirtmiştir. Genel görüşler, eğitim-öğretimin uygulamalı olması gerektiği, çocuğun hem bedeni hem zihni hem ahlâki ve dinî yönden geliştirilebilmesi için çok yönlü eğitim-öğretim yöntemlerinin uygulanması gerektiği yönündedir. Bu yeni eğitim anlayışına göre gelenekten getirilen ezber yöntemi bir öğrenme oluşturmamaktadır. Bu nedenle ezberden uzaklaşarak gözlem ve incelemeğe önem verilmelidir. Bkz. Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim*, s. 108.

36) Ergin, *Maarif Tarihi*, s. 444-445; Bilim, *Çağdaş Eğitim Tarihi*, s. 48-49.

“Bu Usûl-ı Cedid ile rüşdiye talebesi idraklarının kabul edebileceği mertebe açık ve kolay tabir ile Arabî ve Farisiye başlatılmıştır. Öğretimin sonunda talebe Arapçadan sarf cümlesini ve Avamil’i³⁷ tamamlamıştır. el-Haletu hazihi okudukları Arabî derslerini terciime etmeye başlamışlardır.”³⁸ Arapça tedrisatında atılan ilk ileri adım rüşdiye mekteplerinde Arapça kaideleri çocuklara Türkçe ve özlü bir şekilde belletmek ve ibaresi Arapça olan kitaplar yerine Türkçe mefhumlar ezberletmek usûlü olmuştur.³⁹

1849 yılında Davutpaşa, Beyazıt, Üsküdar ve diğer rüşdiyelerden bir kısım öğrenci, Bab-ı Ali’de padişahın ve vekillerin huzurunda imtihan edilmişlerdir. Arapça, Farsça, hesap, coğrafya ve harita bilgisinden başarılı bulunmuş, öğrenciler, hocaları ve Kemal Efendi padişahın iltifatını kazanmışlardır.⁴⁰ Bu gayretler, klasik Arapça öğretim usûlünün dışında yeni bir yöntem arayışının göstergesi olarak kabul edilebilir. Ama Kemal Efendi’nin görevden ayrılmasıyla bu girişimler yarım kalmış ve ileriye yönelik gelişme kaydedilememiştir. Arapça sarf ve nahvi tekrar ezberletilmeye devam edilmiş ve diğer ilimlere ait kitapların anlaşılması amacıyla yönelik olarak sadece okuma-anlama becerisinin geliştirilmesi hedeflenmiştir.

2. İdadiler:

Tanzimat döneminde yeni açılan okulların ikincisi idadilerdir. İdadî kelimesi Tanzimat döneminin ilk yıllarına kadar Batı tarzında açılan okulların hazırlık sınıfları için kullanılmıştır. Ayrıca, Harp Okulu ve Askeri Tıbbiye’ye başlayacak öğrencilerin eksik bilgilerini tamamlayarak onları bu okulların programlarını takip edebilecek bir seviyeye ulaştırmak amacıyla açılan hazırlık sınıflarına da bu isim verilmiştir. Ordu merkezlerinde açılması planlanan Askeri İdadîlerin öğrenim süresi ilk üç sınıfı mahallelerinde ve son sınıf İstanbul’da olmak üzere dört yıl olarak tespit edilmişti.⁴¹

İdadî terimi, 1869 Maârif-i Umumiye Nizamnamesi’yle tam olarak açıklığa kavuşturulmuş ve ilk defa başlı başına orta öğretimin bir kademesi olarak ele alınmıştır. Bu Nizamnâme ile sivil yüksekokullara öğrenci yetiştirmek üzere rüşdiyelerin üstünde ve Sultanîlerin altında İdadî adıyla mekteplerin açılması öngörülmektedir.⁴² Bu eğitim müessesesi, yaşları 10-15 arası İptidai Mektebi mezunları ile yaşları 13-18 arasında bulunan rüşdiye mezunu çocukların eğitimini kapsıyordu.⁴³ Böylece 4 yıllık rüşdiyelerin üstünde, öğretim süresi 3 yıl ve sancak merkezlerinde açılacak olan İdadî mekteplerinin öğre-

37) Muhammed b. Pir Ali Birgivi, 981/1573, *el-Avamil*, Dersaadet: Sahafiyi-i Osmaniye Şirketi Matbaası, 1314.

38) Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, s. 445.

39) Arslan, A. Turan, *Son Devir Osmanlı Alimlerinden Mehmed Zihni Efendi*, İstanbul 1999, s. 93.

40) Akyüz, Yahya, *Türkiye. Eğitim Tarihi*, Türk Koleji, İstanbul 1994, s. 181.

41) Unat, *Türkiye’de Eğitim Sisteminin Gelişimi*, s. 45.

42) Akyüz, *Türkiye Eğitim Tarihi*, s. 153.

43) Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, madde:33, s. 13

tim süresi Rüşdiyelerle ile birlikte 7 yıla çıkarılmıştır.⁴⁴ Nizamname'ye göre oluşturulan programda yabancı dil dersi olarak Fransızca konulmuş, Arapça ve Farsçaya yer verilmiştir. Fakat 1873'te hazırlanan yeni müfredat programında bazı dersler çıkarılıp yerlerine Arapça, Farsça, İngilizce, Almanca, Jimnastik ve Müsellat derslerinin konduğunu görmekteyiz.⁴⁵

Maddî imkânsızlıklar sebebiyle 1876 tarihine kadar İstanbul'da ancak dört beş tane idadî mektebi açılabilmiştir. Tanzimat devri sonlarına doğru memleket dâhilinde ancak sekiz idadî vardı.⁴⁶

İdadîlerin masrafları için Sadrazam Sait Paşa zamanında sağlam kaynaklar oluşturulunca, vilayetlerde de idadîlerin açılmasına başlanmış ve 1884 yılında 28 vilayette daha idadî mektebi açılmıştır. 1892 yılında sayıları 34'e ulaşmıştır.⁴⁷ 1887 yılında Maârif Komisyonu'nun aldığı kararla idadîlerdeki öğretim süresi üç yıldan dört yıla çıkarıldı.⁴⁸

İdadî mekteplerinin müfredat programlarının yetersizliğini gidermek ve diğer öğretim basamaklarında uygulanan programlarla bağlantısını sağlamak üzere, özel bir komisyon tarafından "*Umûm Mekâtib-i İdadîye-i Mülkiyenin İdâre-i Dâhiliyelerine Mahsûs Ta'limat*" (13 Haziran 1892) hazırlandı. Bu talimatla rüşdiye ile idadî eğitiminin birleştirilmesi kararı alındı⁴⁹ ve ders programı da buna göre şekillendi. Üç yılı rüşdiye eğitimi olan yedi yıllık leylî idadîlerde dil dersi olarak Arapça, Farsça, Türkçe, Fransızcaya, yine üç yılı rüşdiye eğitimi olmak üzere beş yıllık nehari idadîlerde de aynı dil derslerine yer verilmiştir.⁵⁰

1892 yılı ders programında Leylî (yatılı) İdadîlerde Arapça derslerinin dağılımı:⁵¹

Sınıflar	1	2	3	4	5	6	7
Arabî	3	3	3	3	2	-	-

1892 yılına ders programında Nehari (gündüzlü) İdadîlerde Arapça derslerinin dağılımı:⁵²

44) Mahmut Cevad, *Maarif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilat*, s. 478.

45) Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim*, s. 186.

46) Bilim, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi*, Eskişehir 1998, s. 35; Akyüz, *Türkiye Eğitim Tarihi*, s. 145.

47) Akyüz, *Türkiye Eğitim Tarihi*, s. 145.

48) Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim*, s. 120.

49) Demirel, Fatih, *Mekteb-i İdadî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2010, s. 52.

50) Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, s. 14; Kodaman, *Abdülhamit Devri*, s. 131-132.

51) Mahmud Cevad, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti*, s. 405-406.

52) Mahmud Cevad, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti*, s. 405-406.

Sınıflar	1	2	3	4	5
Arabî	3	3	3	2	2

Bu program, İkinci Meşrutiyet döneminde lise ve sancak İdâdîleri için yeni kabul olunan programlara kadar fazla bir değişikliğe uğramamıştır. Yalnız 1891 çıkarılan Ni-zamnâmesiyle ayrıca Elsine-i Erbaa dersi konmuştur. Amaç ülkede yaşayan azınlıklara Arapça, Ermenice, Rumca ve Bulgarca derslerinden birini seçmeli olarak öğretmektir.⁵³ Elsine derslerinin dağılımı örnek bir programda şöyledir; Rüşdiye ve İdâdî'de Okutulan Ulûm ve Fünûnun Haftalık Ders Cetveli (1904).⁵⁴

Sınıflar	1	2	3	4	5	6	7
Arabî	2	2	2	2	2	2	-
Elsine	-	-	-	2	2	1	1

1911 yılı müfredat programıyla, yabancı dil dersinde değişiklik yapılmıştır. İdadî Mektepleri'nde Okutulan Ulûm ve Fünûnun Müfredat Programı Yedi Senelik İdâdîlere Mahsus Cetvel (1911):⁵⁵

Sınıflar	1	2	3	4	5	6	7
Arabî	3	2	1	2	2	2	3

Altı ve yedinci sınıflardaki derslerin açıklamasında "tatbikat-ı Arabiye" ifadesi bulunmaktadır.

Abdülhamit dönemi sonralarında İstanbul'daki İdâdî sayısı dokuza, taşradakilerle birlikte Osmanlı topraklarındaki toplam İdâdî sayısı 109'a çıkmıştır. Bu okullardaki toplam öğrenci sayısı 20.000'e yaklaşmıştır.⁵⁶

1919 yılında çıkarılan müfredat programında Arapça ile diğer ecnebi dillerinin müfredatının değiştirildiği, yabancı dilinin öğretimi hakkında detaylı bilgiler verildiği dikkat çekmektedir. Böylece bir türlü netice alınamayan yabancı dil eğitimi hakkında vasıtalı, vasıtasız usûller tartışmaya açılmıştır.⁵⁷

53) Ergin, Osman, *Maarif Tarihi*, 617; Aytekin, Halil, *İttihat ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi*, Ankara, 1991, s. 114

54) Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, s. 145.

55) Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, s. 149.

56) Akyüz, *Türkiye Eğitim Tarihi*, s. 232; Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim*, s. 167, s. 203.

57) Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, s. 180.

İdadîlerde Arapça Dersinin İçeriği ve Öğretim Yöntemi:

Yedi yıllık idadîlerin ilk üç sınıfı rüşdiye mahiyetinde olup, son dört senesi, asıl idadî sınıflarını teşkil ediyordu. İdadîlerde Arapça ve Farsça dersleri Türkçeye yardımcı mahiyette işleniyordu ve gramer ağırlıklıydı. Arapça ve Farsçadan Türkçeye geçmiş kelimelerin okunup anlaşılması amaçlanıyordu.⁵⁸ Bu ifadelerden Arapça öğretimi için şunları söyleyebiliriz: Bu dönemde, Türkçe öğretiminin önem kazanmasına binaen öncelikli olarak Türkçede geçen Arapça kelime ve yapıların öğretimi söz konusu olmuştu. Buna göre Arapça dersleri daha çok sarf öğretimi ağırlıklı olarak kelime bilgisini geliştirmek amacıyla yönelik işleniyordu.

“...ancak Türkçe Arabî ve Farisi'den lafız istiare ederek zînetlenmekle beraber, hadîzâtında müstakil bir lisan olup kendine mahsûs sarf ve nahiv kavâ'idi bulunmak tabii olduğundan, Türkçenin kavâ'idi tedris olunduğu sırada Arabî ve Farisi kavâ'idi dahi muvassalan mecz olarak gösterildiği halde çocukların zihni pek ziyade karışıklığa düşerek, talebenin ana dillerinin tahsiline muvaffak olamadıkları... bununla beraber Türkçe, Arabî ve Farisiye ihtiyaçtan tamamı ile vareste olamayacağından, mezkûr iki lisandan alınıp Türkçeye geçen ve Türkçe gibi tasarruf olunan lafız ve kelimelerin Türkçede kullanılış tarzlarıyla yalnız bunlara tatbiki câiz olmak üzere musta'mel bulunan Arapça ve Farsça kavâ'idi dahi, muhtasar surette gösterilmek münasip addolunarak bu dersin programı bu yolda tahsîs edildi.”⁵⁹

1898 yılı programında Arapça hakkındaki kanaat değişmiş ve Arapçanın öğretiminin zaruri olduğu kanaati ortaya çıkmıştır:

“Lisanı Arap, lisan-ı din olduğundan buna intisap herkes için lazım olduğu gibi Arapça tedvin olunmuş birçok kütüb-i mu'teber-i ilmiyyeden istifade edebilmek üzere tedris olunacaktı. Farisi içinde vaziyet aynı idi.”⁶⁰

Yedi yıllık idadîlerin 1911 yılı programında altı ve yedinci sınıflarında, “Arabî” dersi “tatbikat-ı arabîye” açıklamasıyla yer almaktadır. Medrese ve rüşdiyelerde öğrencilerin Arapça kaideleri ezberledikleri halde, Arapça konuşamadıkları ve yazamadıklarının şikâyet konusu olması üzerine Maârif Nezareti bu şikâyetleri göz önünde tutarak idadîlerin programlarını yeniden düzenledi. İstanbul idadîlerinin altı ve yedinci sınıflarında öğrencilerin Arapça dil kabiliyetlerinin geliştirilmesi hedeflendi. Öğrencilere bu aşamada Türkçe tercümeyle birlikte, sarf ve nahiv kaidelerinin uygulamaları yaptırıldı.⁶¹

58) Aytekin, *İttihat ve Terakki Dönemi Eğitim*, s. 106.

59) Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, s. 175.

60) Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, s. 175-176, Mahmut Cevad, *Maarif-i Umumiye Nezâreti Tarihçe-i Teskilât*, s. 421.

61) Bildirici, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Arapça Öğretimi*, s. 41-42.

3. Sultanîler:

Tanzimat döneminde İmparatorluk bünyesinde rüşdiye ve idadîlerden daha üst düzeyde öğretim yapmak üzere sultanî okullarının açılması kararlaştırılmıştır. Bu okulların ilki Galatasaray Sultânîsi'dir. 15 Nisan 1868 tarihinde açılan okulun açılış gayesi kaynaklarda şöyle ifade edilmektedir: Her türlü lisan ve ilmi bilen insanlar yetiştirmek, her sınıf insanın kendini yetiştirmesine imkân sağlamak, Osmanlı Devleti'nde yaşayan unsurların kaynaşmasına vesile olmak. Bu amaçla ve Usûl-i cedîde eğitim anlayışına uygun olarak açılacak okullara numune teşkil üzere Mekteb-i Sultanî kurulmuştur.⁶² Galatasaray Sultânîsi, Ağustos 1868 tarihinde Galatasaray'daki binasında 348 öğrenciyle tedrisata başladı.⁶³ Bir Türk müdür ve Fransız ikinci müdür idaresinde kurulan okulda başlangıçta eğitim süresi, beşi ibtidai ve beşi kolej sınıfları olmak üzere on yıl idi. Okula Fransa'dan ehliyetli öğretmenler getirilmiş, Türkçe okunacak dersler için devrin seçkin öğretmenleri tayin edilmişti.⁶⁴ Galatasaray Sultânîsi tüm Osmanlı tebaası çocuklarının gidebileceği, ortaöğretim düzeyinde bir okuldu. Buradan mezun olan öğrenciler, yüksekokullara gidebileceklerdi. Okula kabul edilirken istenen düzeyde olmayanlar üç yıl süren hazırlık sınıfını tamamladıktan sonra asıl sınıflara dâhil edileceklerdi. Öğretim dili Fransızca olarak kabul edilen Sultanî'de okutulacak dersler şunlardır: "Fransızca, Türkçe, Grekçe, Ahlak, Latince, Umumi Tarih ve Osmanlı Tarihi, Coğrafya, Matematik, Kozmografya, Mekanik, Fizik, Kimya, Ekonomi, Tabiat Tarihi, Hukuk, Umumi Edebiyat."⁶⁵ Yapılan bu ilk programda Arapça dersi yoktur.⁶⁶

1869 Maârif-i Umumiye Nizamnamesi ile Sultanî mekteplerinin ülke genelinde yaygınlaştırılması ve öncelikli olarak vilayet merkezlerinde açılması planlanmıştır. Sultânîlerin, âdî ve âlî olmak üzere, iki kısımdan oluşması kararlaştırılmıştı. Âdî kısım idadî derslerini, âlî kısım ise sultânî derslerini içermekteydi. Âlî kısım da biri edebiyat, diğeri ulûm ve fûnûn olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Öğretim süresi, üçü âdî, üçü âlî olmak üzere altı yıldır. Sultânîlere idadî ve rüşdiye mezunları kabul edilecekti. İdadî mezunları sultânînin âlî kısmına, rüşdiye mezunları ise âdî kısmına kaydedilecekti.⁶⁷ Buradan hareketle sultânîlerin âdî kısmının idadî seviyesinde olmasının planlandığını söylebiliriz.

Maârif-i Umumiye Nizâmnamesi ile vilayet merkezlerinde kurulması planlanan sultânîler açılmamıştır. Ancak idadîlerin yapısında gerçekleştirilen değişikliklerle, vilayet merkezlerinde yedi yıl süreli idadîler ile İstanbul'da onlara denk dört yıl süreli idadîler

62) Mektebi Sultanî'nin Ellinci Sene-i Devriyesi Münasebetiyle, İstanbul: Mabaa-ı Amire 1919, s. 4.

63) Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, s. 9; Unat, *Türkiye'de Eğitim Sisteminin Gelişimi*, s. 47; Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, s. 484; Şişman, Adnan, *Galatasaray Mekteb-i Sulatnisi'nin Kuruluşu ve İlk Öğretim Yılları(1868-1871)*, İstanbul 1989, s. 23.

64) Unat, *Türkiye'de Eğitim Sisteminin Gelişimi*, s. 47.

65) Şişman, *Galatasaray Mekteb-i Sulatnisi'nin Kuruluşu*, s. 18-19.

66) Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, s. 197-198.

67) Nizâmname 1286, madde: 42, 46, 48, 164.

teşkil edilmiştir. Bu okullar, söz konusu nizamnamede kararlaştırılan sultânîleri de bünyelerinde barındırmaktaydı.⁶⁸ İstisna olarak Beyrut'ta, Maârif-i Umumiye Nizâmnamesi'nde kararlaştırılmış sultânîlerden olmak üzere, Medrese-i Sultânî ismiyle, altı yıl süreli bir sultânî açılmıştır. Bu sultânî 1888-1889 öğretim yılında yatılı idadîye çevrilmiştir.⁶⁹

1877 yılında Galatasaray Sultanîsi müdürlüğüne atanan Ali Suavi okulun idari teşkilatı, öğrenci ve öğretmen disipliniyle alakalı bir dizi ıslahat gerçekleştirdi. Öğretim bakımından yapılan en önemli yenilik ders programlarının değiştirilerek Arapça, Farsça, Akaid, Arap Edebiyatı ile Türkçenin zorunlu dersler haline getirilmesidir.⁷⁰ Latince ders programından çıkartılmış böylece okul Türkleştirilmiştir.⁷¹

1898-1999 yılı Sultanî programında Arapça dersleri:⁷²

Sunuf-ı İptidaiye (Üç sınıf) : Arapça ders yoktur.

Sunuf-ı Tâliye

Sunuf-ı Âliye

1.Sınıf : Arabî

4.Sınıf : Arabî

2.Sınıf: Arabî

5.Sınıf : Arabî ve Belagât

3.Sınıf : Arabî

6.Sınıf: Arabî ve Belagât

1904 yılında Galatasaray Sultanîsi Fransızca ve Türkçe olarak iki kısma ayrılmıştı. Fransızca kısmında Arapça öğretimi yapılmıyordu. Türkçe kısmında Arapça dersler şöyledi:⁷³

Türkçe Kısmı

Sunuf-ı İptidaiye: Üç sınıf. Arapça dersi yoktur.

Sunuf-ı Rüşdiye: Üç sınıf. Her sınıfta “Arabî” dersi iki saattir.

Sunuf-ı İdadîye :	<u>Sınıflar</u>	<u>1</u>	<u>2</u>	<u>3</u>
	Nahvi Arabî	2	-	-
	Arabî	-	2	2
	Tercime Dersi	-	-	2

II. Meşrutiyet döneminde, mevcut yatılı idadîlerdeki eğitim kalitesi yeterli bulunmadığından bu idadîlerin, sultânîye dönüştürülmesi kararlaştırılmıştır. 14 Ekim 1910 tari-

68) Unat Unat, *Türkiye'de Eğitim Sisteminin Gelişimi*, s. 47-48; Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitimi*, s. 143.

69) Demirel, Fatih, "II. Meşrutiyetten Sonra Osmanlı'da Orta Öğretim: Sultânîler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXVII, Sa.2, Aralık 2012, s. 342.

70) Mehmedoğlu, *Tanzimat Sonrasında Okullarda Din Eğitimi*, s. 147.

71) Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 181.

72) Mehmedoğlu, *Tanzimat Sonrasında Okullarda Din Eğitimi*, s. 148.

73) Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, s. 194-197.

hinde alınan kararlar ilke düzeyinde on iki idadî sultânîye dönüştürülmüştür.⁷⁴ Eğitim-öğretim süresi yedi yıl olarak belirlenen bu sultânîlerin /1910-1911 ders yılında öğrenci sayıları toplamı 4159 'dur.⁷⁵ 1913–1914 ders yılında vilayetlerdeki yedi yıllık idadîler ve İstanbul'daki idadîler (toplam 23 idadî) sultânîye çevrilmiştir. Böylece Osmanlı eğitim sisteminin ortaöğretim kurumlarını oluşturan sultânîlerin sayısı, Galatasaray Sultânîsi ile birlikte, otuz altıya ulaşmıştır.⁷⁶ Galatasaray Sultânî'si kendi özel programını ve öğretim sistemini, yeni açılan Sultânîlerden istisna olarak II. Meşrutiyet devrinde de aynen korumuştur.⁷⁷

1913 yılı eğitim-öğretim programlarında Sultânî Mekteplerinin Tali Sınıflar Birinci Devre Ders Cetveli:⁷⁸

Sınıflar	6	7	8	9
Arabî	3	2	1	2

1913 Yılı Sultânî Mekteplerinin Tali Sınıflar İkinci Devre Ders Cetveli:⁷⁹

Dersler	10. Sınıf		11. Sınıf		12. Sınıf	
	Funun	Edebiyat	Funun	Edebiyat	Funun	Edebiyat
Arabî	-	4	-	4	-	4

Sultânîlerde Arapça Dersinin İçeriği ve Öğretim Yöntemi:

Başlangıçta sultânî programda Arapçaya yer verilmemesine rağmen programa dâhil edildikten sonra Türkçe ve Farsçayla beraber öğretimine önem verilen dersler arasına girmiştir. Bu dönemde ilk sırada Fransızca ve fen derslerinin öğretimi gelmekteydi.⁸⁰

Öğretim süresi on iki yıl olan bu sultânîlerde Arapça öğretiminin temeli altı yedi ve sekizinci sınıflarda atılıyordu. Sarf dersinde kaidelerin öğretimi, kıraat dersinde ise kısa konuların okunması ve gramer uygulaması yapıyordu. Sekizinci sınıftaki öğretim tamamen uygulama üzerineydi. Vezinli kafiyeli olarak yazılmış hikaye, destan, mesnevi veya nesirler üzerinde önceki senelerde öğretilen sarf ve nahiv kaidelerinin uygulaması ile

74) Ergün, Mustafa, İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914), Ankara 1996, s. 220.

75) Demirel, "II. Meşrutiyetten Sonra Osmanlı'da Orta Öğretim: Sultânîler", s. 343.

76) Demirel, "II. Meşrutiyetten Sonra Osmanlı'da Orta Öğretim: Sultânîler", s. 344.

77) Koçer, H. Ali, Türkiye Modern Eğitiminin Doğuşu ve Gelişimi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 132.

78) Yücel, Türkiye'de Orta Öğretim, s. 157.

79) Yücel, Türkiye'de Orta Öğretim, s. 151; Ergün, II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri, s. 232-234.

80) Sungu, İhsan, "Galatasaray Lisesinin Kuruluşu", Belleten, VII/28 (1943), s. 335.

Ayet-i Kerime'lerle bazı Hadis-i Şeriflerin ezberletilmesine çalışılırdı. Devr-i Sâni Edebiyat şubelerinde öğrencilerin Kur'ân'daki, Arapça şiir ve nesirlerdeki üslubu, ince sanatı, anlamlarını kavramaları için Belagat ilmine ait uygulamalı dersler yapılmaktaydı.⁸¹

Arapçanın geniş şekilde öğretimi Tâlî ve Âlî sınıflarında idi. Tâlî sınıflarında Arapça öğretimi uygulamalı, Âlî sınıflarında nahiv öğretimi ve tercüme çalışmalarıyla devam etmekteydi. Bu uygulamalar üst sınıflarda daha da yoğunlaştırılarak Türkçeden Arapçaya veya Arapçadan Türkçeye yapılan çalışmalarla pekiştirilmekteydi. Arap Edebiyatı Tarihi hakkında bilgiler verilmiş, meşhur edip ve şairlerin eserlerinden beyit ve kıtalar ezberlettirilmiştir.⁸²

İsmail Ertaylan, Galatasaray Sultanî'sindeki öğrenim yılları ile ilgili hatıratında Zihni Efendi hakkındaki düşüncelerini ifade ederken Arapça öğretimi ile ilgili şunları belirtmektedir: "...Arapçayı güya evvelki sınıflarda öğrenmiş olduğumuz için kendisi bize Arap Edebiyatından parçalar yazdırır, okutur, izah eder, kelimenin çeşitli anlamları üzerinde durur. Güzel sözlerle alakamızı canlandırmaya çalışırdı. Büyük şairlerin hal tercümelelerinden kısa bilgiler verir, bıkmadan usanmadan anlatırdı..."⁸³

Ahmed Naim Bey bu okuldaki Arapça öğretimini şöyle değerlendirmektedir: "...ilimlerin ve fenlerin tedris edildiği bir mektepte Arapça ile haftada iki saat meşgul olunca, yine o kadar bir müddet içinde nahiv ve sarf kaidelerini gayet mazbut olarak bellemek, ibareyi sökmeye bir meleke ve kudret peyda etmek, mektepten çıktıktan sonra az zaman içinde bu tahsili layık olduğu dereceye ulaştırmak imkânının mevcut olduğunu gösterdi... Lisan kaidelerini tatbikatı ile beraber öğretmekten ibaret olan bu usûllerin ..." ⁸⁴

Ahmet Naim, Mektebi Sultanî Arapça hocalığına tayin edildikten sonra bu dilin öğretiminde kullandığı usûlden bahsederken şunlara işaret etmektedir: "...Mekteb-i Sultanî talebelerine daha birinci senede ilkin Arapçadan Türkçeye, Türkçeden Arapçaya tercümeletmeler yaptırmak istedim. Tecrübeyle koyuldum. Tatbikat ve temrinler yaptırırken el-Müntehab⁸⁵ ile el-Muktedab'ın⁸⁶ pahası yüksek cevherlerinden istediğim gibi tasarrufa intihal denilmez sanırım."⁸⁷

81) Bildirici, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Arapça Öğretimi*, s. 52.

82) Açıık, Kerim, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Arapça Öğretimi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 2002, s. 118.

83) Arslan, *Son Devir Osmanlı Alimlerinden Mehmed Zihni*, s. 166.

84) Babanzade Ahmed Naim'in Hacı Mehmed Zihni Efendi'nin *el-Müntehab* ve *el-Muktedab* adlı eserinin önsözünde yer alan Arapça öğretimi ile alakalı sözlerinden. Bkz. Kızıklı, Zafer, "Babanzâde Ahmed Naim'in Arapça Öğretimine Dair Bir Makalesi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. VII, Sa.4, 2007, s. 445-461.

85) Mehmed Zihni Efendi, 1332/1913, *el-Müntehab fi kavaidi's-sarf*, İstanbul 1303.

86) Mehmed Zihni Efendi, *el-Muktedab fi kavaidi'n-nahv*, İstanbul 1303.

87) Arslan, *Son Devir Osmanlı Alimlerinden Mehmed Zihni*, s. 95.

Maârif Nezareti Batı'da kullanılan dil öğretim yöntemlerini de takip ediyordu. Almanyalı muallim Berliç'in kullandığı usûlün (Berliç Usûlü⁸⁸) Batı'da çok faydalı olduğu görülerek bu yöntemin Arapça öğretiminde uygulanmasına karar verildi. Bu karar üzerine oluşturulan üç kişilik bir komisyon tarafından sultanîlerde okutulmak üzere Berliç usûlüne uygun olarak *Ta'lîm-i Lugatî'l-Arabiyye ala Tarîkat-ı Bertin*⁸⁹ isimli eser kaleme alındı.⁹⁰ Bu kitap Galatasaray Sultanîsi'nde Arapça öğretiminde kullanılmıştır.

III. ARAPÇANIN YABANCI DİL OLARAK ÖĞRETİMİNDE YETERLİ SEVİYEYE ULAŞILAMAMASININ NEDENLERİ.

1. Öğretmen Durumu:

Tanzimat döneminde açılmaya başlayan rüşdiyelerde kaliteli bir öğretim yapılabilmesi iyi yetişmiş öğretmenlerin varlığına bağlı idi. Bu amaçla 16 Mart 1848'de bu okullara öğretmen yetiştirmek üzere Dârulmuallimin-i Rüşdi adıyla bir okul açıldı. 1851'de yayımlanan nizamnamesinde öğrenci adaylarına Arapçayı anlayıp Türkçeye çevirebilecek bilgiye sahip olmaları şartı getirilmiştir.⁹¹ Bu proje Tanzimat yöneticilerinin eğitim konusunu başlangıçta büyük bir ciddiyetle ele aldıklarını göstermesi bakımından önemli bir girişimdir.

Fakat yeni açılan okullarda "Usûl-i cedîd" adı verilen yeni öğretim metotlarını icra edebilecek yetkin öğretmenlerin sayısı yok denecek kadar azdı. Dârulmuallimin-i Rüşdî okulu mezunu öğretmenlerin sayısı yetersizdi. Bu durumla ilgili şu iki tespit bize önemli bilgiler vermektedir. İlk Eğitim Bakanı Abdurrahman Sami Paşa'nın emri ile 1860'da öğretmene ihtiyaç bulunduğu ve Darülmualimîn mezunlarının sayıca ve bilgice yetersiz yetiştiklerini ileri sürülerek İstanbul dışındaki sekiz Rüşdiye'ye dârulmuallimin mezunu olmayanlardan sınavla öğretmen atanmıştır. Ayrıca Mart 1861 tarihli Nizamnamede yer alan "*ihtiyaç kalmayınca kadar ve geçici olarak Darülmualimîn dışından da öğretmen atanabileceği*" hükmü haksız atama yolunu yasallaştırmışlardır. İhtiyaç gerekçesiyle öğretmen yetiştirme ve temininde oluşan bu olumsuzluğun günümüze kadar devam ettiğini söyleyebiliriz. 1860'tan itibaren bu kurum üzerinde medresenin etkisi artmaya başlamış ve II. Meşrutiyet dönemine kadar sürmüştür.⁹²

88) Berliç Usûlü; öğrencinin yakın çevresinde devamlı gördüğü eşya, şahıs ve tabiattaki manzaralarla bunlara delalet eden isimler, sıfatlar, fiiller ve edatlardan cümle ve hikayeler üretmek dilin doğru, akıcı ve düzgün söylenmesine ve irab kaidelerine uygun olarak öğrenmekten ibaretti. Bu usûle uygun olarak Mekteb-i Sultanî muallimlerin hazırladığı *Ta'lîm-i Lugatî'l-Arabiyye a'lâ Tarîkat-ı Bertin* adlı kitap metodik olarak üçüncü bölümde incelenmiştir.

89) Komisyon, *Ta'limu'l-Lugatî'l-Arabîye a'lâ Tarîkat-ı Bertin*, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası 1331.

90) Bildirici, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Arapça Öğretimi*, s. 54-55.

91) Akyüz, *Türkiye Eğitim Tarihi M.Ö.1000-M.S. 2007*, s.177-178.

92) Akyüz, "*Türkiye'de Çağdaş Anlamda Öğretmenlik Mesleğinin Doğuşu*", *Türkler*, Ankara 2002, c. 15, s. 15-17.

1851'de başlatılan ehliyetli öğretmen yetiştirme planını yeterince etkin uygulanamadığını ve maârif alanındaki hayati ihtiyaca rağmen bu konuya gerekli önemin verilmediğini söyleyebiliriz. Dârulmuallimin-i Rüşdî, medresenin etkisinden uzak öğretmenler yetiştirmek amacıyla kurulmuş olmakla birlikte, ilk yıllarda görev yapan öğretim kadrosu genellikle medrese kökenlilerden olması⁹³ da dikkate değer bir ayrıntıdır.

1869 Maârif-i Umumiye Nizamnamesi ile "*mükemmel muallimler yetiştirmek üzere*" ifadesiyle rüşdiye, idadîye ve sultanîye şubelerinden oluşan büyük bir Darulmuallimin kurulması kararı alınmıştır.⁹⁴ 1871'de Darulmuallimînin üç şubesinde toplam 200 öğrenci vardı. 1874 yılı itibarıyla Darulmuallimînler, sayıları tüm ülkede 300'ü aşan rüşdiye mektebi öğretmenlerini bile sağlamakta yetersiz kalmışlardır.⁹⁵

Aynı durum kız ibtidailerinde ve kız rüşdiyelerinde de söz konusudur. Kız rüşdiyelerinin sayısı yıldan yıla artmasına rağmen Dârulmuallimât mezunlarının sayısı yetersizdi.⁹⁶ Bu okullarda öğretmenlik yapacak vasıflara sahip hanımlar bulunamadığından kız rüşdiyeleri mezunlarından öğretmen tayin ediliyordu. Buna rağmen yeterli sayıda öğretmen temin edilemiyordu.⁹⁷ Bu sorun II. Meşrutiyet'e yıllarına kadar devam etmiştir. Nitekim Denizli Mebusu Mehmed Sıddık Efendi 1914 yılına Meclis-i Mebusan toplantısında kız okullarında öğretmenlik yapanların işin ehli olmadıklarını şöyle dile getirmiştir: "*İnâs mekteplerine o kadar ehemmiyet verilmiyor. İnâs mektepleri muallimleri de o kadar muktedir değil. ...muallimin tesiri ana babadan fazladır. O yüzden muallimlerin ahlaklı, erbâb-ı faziletten intihab edilmesine tabîdir ki dikkat edilmesi zarurîdir.*"⁹⁸

Öğretmenlerin durumu Mehmed Said Paşa'nın 1888 tarihli tezkeresine yansımıştır. Tezkerede Said Paşa, farklı okullarda uygulanan ders programlarının birbirleriyle uyumsuzluğunu eleştirerek, devlet okullarındaki öğretmen kalitesinin düşüklüğüne dikkati çekmiştir.⁹⁹

Satı Bey maârif reformunun gerçekleşebilmesinin iyi yetişmiş öğretmenlere bağlı olduğuna dikkat çekmiş ve bu alandaki ihtiyacı şöyle dile getirmiştir: "*...Mekteplerimizin en büyük noksanı talim ve terbiye usûllerini bilen veya yetenekli muallimlerin yokluğudur...*"¹⁰⁰

93) Öztürk, Cemil, *Türkiye'de Düünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar*, Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Yayınları, İstanbul 1998, s. 152.

94) Akyüz, *Türkiye Eğitim Tarihi M.Ö.1000-M.S. 2007*, s. 181.

95) Akyüz, "*Türkiye'de Çağdaş Anlamda Öğretmenlik Mesleğinin Doğuşu*", s. 17.

96) Tümer Erdem, Yasemin, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet' Kızların Eğitimi*, Ankara 2013, s. 127-128.

97) Tümer Erdem, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, s. 184.

98) Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 1 Temmuz 1330, s. 230.

99) Nurdoğan, Arzu M., *Osmanlı Modernleşme Sürecinde ilköğretim (1869 – 1922)*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2005, s. 580.

100) Ayhan, Halis, "*Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi İlk ve Orta Öğretim Programına Girişi ve Bugünkü Müfredatı*", *İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Araştırma Dergisi*, Sa.6, İstanbul 1999, s. 212-213.

XX. Yüzyıl başlarında Osmanlı eğitim kurumlarında her kaynaktan öğretmen vardı. Her kademedeki okullardan mezun olanlar, hatta okul yüzü görmemişler bile öğretmen olabiliyorlardı.¹⁰¹ Osmanlı eğitiminde öğretmenlik kadar karışık bir meslek yoktur. Bunlar kabataslak üç gruba ayrılabilirler: Ehliyetnameli ve hiç bir okuldan yetişmemiş olanlar, eski Dârülmualimîn ve idadî mezunları, yeni Dârülmualimîn mezunları.¹⁰² Öğretmen bulunmayan bölgelerde farklı tarzlarda öğretmenlik yapan, bu işten geçimini sağlayan insanlar vardı.¹⁰³ Eğitimci Namık Ekrem Bey 1909 tarihli “Maârif” adlı risalesinde II. Meşrutiyet döneminin devraldığı eğitim mirasına ciddi eleştiriler getirmiştir: “...Rüşdiyeden neşet etmiş, kalemden yetişmiş, hatta hiç mekteb görmemiş kimselere bile muallimlik veriliyor idi. Bir mektebden metrud(kovulan) başka bir mektebe hoca oluyordu.”¹⁰⁴

II. Meşrutiyet Döneminde Bakan Emrullah Efendi bakanlığı sırasında bir muallim sınıfı yaratmaya çalışmıştır. Bunun için seyyar muallimleri, yıllıkçı muallimleri kaldırmak istemiştir.¹⁰⁵ Emrullah Efendi tarafından hazırlanan yasa tasarısında “Öğretmen yetiştirme ve öğretmenliğin bir meslek haline getirilmesi” hususuna yer verilmiştir. Mesleki yeterliliğinin yanısıra öğretmen sayısının da yetersiz olduğu vurgulanmıştır. Eğitim sisteminin her kademesinde öğretmen açığı vardı.¹⁰⁶

Öğretmenlerin mali ve mesleki durumları diğer memurlara göre daha kötüydü. Neredeyse aylık geçimlerini sağlamayacak derecede az maaş alıyorlardı. Ayrıca öğretmenlerin branşlarına göre farklı ücret uygulanması da öğretmenler arasında huzursuzluk kaynağıydı. Öyle ki Emrullah Efendi bakanlığı döneminde memur öğretmenleri maârif teşkilatından uzaklaştırmak istemiştir. Bu durumda olanların ya memurluk ya da öğretmenliği tercih etmeleri istenince, çoğu öğretmenliği bırakıp memurluğa geçmişlerdir.¹⁰⁷ Aynizade Osmanlı’da öğretmenlerin sorunlarını ele aldığı yazısında şunları dile getirmektedir: “...güçlülükle muallimlik elde edenler, bar ihtiyaç altında ezilir. İdare-i nefisden aciz ayda güç hal ile aldığı üç yüz kuruş ücretle münferiden yaşasa bile geçinmek düşvar. Ya ailesi de var ise... Ya ebeveynine de iâşe etmek mecburiyetinde ise...”¹⁰⁸ İdadî mektepleri öğretmenlerinin maaş yönünden durumları da sıbyan ve rüşdiye öğretmenlerinin durumundan farklı değildi.¹⁰⁹

101) Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri*, s. 81.

102) Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri*, s. 137.

103) Öztürk, *Türkiye’de Düünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar*, s. 19.

104) Türk, İbrahim Caner, “*Âyanzade Namık Ekrem (1878-1917)’in Maârif Adlı Risalesine Göre II. Meşrutiyet Dönemi Başlarında Osmanlı Devleti’nde Maârifin Durumu*”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ERZSOSDE)* VII-I, s. 68.

105) Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri*, s. 81.

106) Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri*, s. 82.

107) Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri*, s. 81.

108) Türk, “*Âyanzade Namık Ekrem (1878-1917)’in Maârif Adlı Risalesi*”, s. 69.

109) Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri*, s. 71.

Ayrıca eski usûlde yetişmiş öğretmenlerle Darulmuallimin'den mezun genç öğretmenler arasında usûl ve yöntem konusunda ciddi uyumsuzluk yaşanmaktaydı. Eski ve yeni usûl üzere yetişen öğretmenlerin geçinememeleri ve eğitim hususlarında yaşanan anlaşmazlıklar maarif alanında milli eğitim şuurunun oluşmasına engel olmuştur.¹¹⁰

Bir diğer temel sorun; Maârif Nezareti'nin kurumsallaşmış bir öğretmen denetleme ve değerlendirme sisteminin olmamasıdır. Buna bağlı olarak öğretmenlerin mesleki gelişimini sağlayacak etkili bir uygulama da yoktu. Ayrıca idari durumlar veya davranış sorunları hariç öğretmenin meslekten ayrılması söz konusu değildi.¹¹¹

2. Öğretim Yöntemleri:

Tanzimat'ın ilanıyla eğitim alanında yenilik arayışları başlamış fakat hemen hayata geçirilememiş, çok zaman kaybı yaşanmıştır. Meclis-i Maârif tarafından hazırlanan “*Nizamına Tatbiken Etfalin Talim ve Terbiyelerini Ne Vechile İcra Eylemeleri Lazım Geleceğine Dair Sıbyan Mekâtibi Hocaları Efendilere İtâ Olunacak Talimat*” ismiyle 1847'de hükümetçe yayımlanan ve ilkokullarda uygulanması planlanan Usûl-i Cedîd yöntemi ancak yirmi yıl sonra uygulanabilmiştir. Usûl-i cedîd hareketinin ilk uygulaması 1873 yılında Nuruosmaniye Camii'nde bulunan ibtidai mektebinde başlatılmıştır.¹¹² Bu durum yeniliklerin uygulanmasında yaşanan gecikmeleri yansıtmaları bakımından önemlidir.

Usûl-i cedîde ile öğretim yapabilecek yeterli sayıda öğretmenin olmayışı da yeni yöntemlerin yaygınlaşmasının önündeki engellerden biriydi. Öğretmen yetersizliğinden dolayı medrese mezunlarına yeni okullarda görev veriliyordu. Bu durumla ilgili Uşaklıgil hatıratında 1870'li yılların başlarında rüşdiyelerde Arapça öğretiminde Usûl-ı Cedid'in uygulanmadığını şu şekilde dile getirmektedir: “*Vatan evlatlarına dünyevi bir tahsil vermek gayesiyle açılan rüşdiyelerin talim heyetleri, ekseriyetle medrese mensuplarından seçildiğinden medresenin tedris usûlü mekteplerde de devam edip gidiyordu.*”¹¹³

Anadolu'yu gezip görmüş seyyahlardan, Türkçe öğrenmeye merak salmış olan Charles Newton kaleme aldığı hatıratında¹¹⁴ hocasının uyguladığı yöntemi şöyle anlatmaktadır: “*Bu hocanın öğretim yöntemi, kendisinden sonra tekrar etmeye zorlamaktır. Hocanın ağzından çıkan her sözcük, yazılı bir metinden çıkar gibiydi ve konuşurken, her harfi belirti gruptaki sözcüklerle ilişkilendirirdi. Zavallı öğrenciler, alfabedeki harfleri, en basit gramer biçimlerini ve hatta yaygın argo sözcükleri öğrenmeden önce bu kalıpları öğrenmeliydi.*”¹¹⁵

110) Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri*, s. 137.

111) Nurdoğan, *Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim*, s. 75.

112) Akyüz, “*Türkiye'de Çağdaş Anlamda Öğretmenlik Mesleğinin Doğuşu*”, s. 209.

113) Kansu, *Türkiye Maarif Tarihi*, s. 92.

114) Newton, Charles Thomas, “*Travels & Discoveries In The Levant*”, Vol. I, Day & Son Limited, London 1865, s. 266.

115) Poyraz, Cengiz, Fatih Öztop, “*19. Yüzyılda Yabancıların Gözüyle Osmanlı Eğitimi*”, *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, Şubat 2013, C. 2 sa.1, s. 309-310.

Osmanlı eğitim müesseselerinde takrir ve ezber metodu öğretimin neredeyse bütün alanları için önemli oranda geçerlidir.¹¹⁶ Arapça öğretimini ciddi bir sorun olarak ele alan ve çözüm önerileri üreten Babanzade Ahmet Naim'in bu konudaki değerlendirmesi şöyledir: "...Lakin Arapçayı öğrenmekten maksad hiç düşünmeden bir solukta nasara'nın siğa çekimini yaptırmaktan müpteda haber mefhumudur ibaresini çocuğun ağzına vermekten ibaretmiş gibi talebenin zihinleri tatbikat ile temrin ve terbiye edilmediği, anlamaktan ziyade ezberciliğe alıştırıldığı cihetle ileriye doğru atılan bir adımdan da umulan fayda hasil olmadı. Yine Arapça anlaşılma halledilemez bir muamma olarak kaldı."¹¹⁷

Satı' Bey, Terbiye-i İbtidaiye Mecmuasında 1908 yılında kaleme aldığı "*Usûl-ü tedrisin fevaid-i esasiyesi*" başlıklı yazısında Osmanlı Devleti okullarındaki öğretim yöntemi konusunda; okullardaki asıl korkunç şeyin "*usûl-ü tedris*" kaidelerine hiç uyulmamasından, hatta onların zıddına hareket edilmesinden kaynaklandığını ifade ederek şu tespiti yapmıştır: "*ezbercilik okullarımızda bir illet gibidir, dersler birbirini nakzettirmektedir, anlatılanların çoğu, çocukların anlamayacağı şeylerdir; soyut şeyler anlatılmaktadır, dil sade değildir; hiçbir fikir vermeyen boş kelimeler kullanılmaktadır...*"¹¹⁸ Satı Bey bir başka yazısında yine ezber usûlünü şöyle eleştirmektedir: "*Bizde, öğretimin en genel ve en müzmin hastalığı ezberciliğidir. Bu, her derecedeki okullarımızda vardır. Ezbercilik faydasız olduğu gibi üstelik zararlıdır; öğretimin iyileştirilmesi çalışmalarında en çok buna dikkat edilmelidir. Ezberciliğin en önemli sebebi, öğretmenlerdir; çoğu öğretmenler öğretmenin ne demek olduğunu bilmiyorlar. Ezbercilik soyutçuluğun, öğretimde hızlılığın bir sonucudur. Öğretmenler, ezberciliğin farkına vardıkları andan itibaren bunu önlemeye çalışmaktadırlar. Bu da ancak bir "usûl-ü tedris" takip etmekle mümkündür. Ezbercilik bizi kandırmaktadır; geleceğ kuşaklarımız için de çok tehlikelidir; bundan kaçınmak her öğretmenin görevidir.*"¹¹⁹

Takrir ve ezber yönteminde gözlem, uygulama, üretme gibi becerilerinin kullanılması ve geliştirilmesi söz konusu değildir. Arapçanın bir yabancı dil olarak öğretilmesi göz ardı edilerek, dinleme-konuşma ve yazma becerilerini geliştirecek dersler yapılmamış, ayrıca bu hedeflere uygun öğretim malzemesi de üretilmemiştir. Halit Ziya Uşaklıgil'in anılarında rüşdiyelerde konuşma becerisinin yeterli seviyede geliştirilemediğini görebiliriz: "*Sonunda bir bilgi yükü ile mektepten çıkan genç, ne İranlı çaycıya dört kelimelik Farsî bir cümle söyleyebilir, ne Arapça bir Mısır gazetesinin on satırlık bir fıkrasını anlardı.*"¹²⁰ Benzer şekilde sınıf içi aktivitelerde yazma becerisinin geliştirilmesine yönelik ciddi bir çalışmanın yapılmadığını yine Uşaklıgil'in hatıratından anlamaktayız: "*Mek-*

116) Akyüz, Yahya, "Türk Eğitim Tarihinde Öğretimde Ezbercilik ve Kaynakları", XI. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1994, s. 2257-2275.

117) Ahmed Naim, *Zihni Efendi'nin el-Muntehab ve el-Muktadab* adlı eseri için yazdığı önsözde; bkz. Arslan, *Son Devir Osmanlı Alimlerinden Mehmed Zihni* s. 93.

118) Ergün, II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri, s. 189.

119) Ergün, II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri, s. 190.

120) Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim*, s. 106-107.

tepte yazı işlerinde vazife verildiğini bilmiyorum ...Günün son yarısı böyle geçirdi. Ve madem ki evde hazırlanmak üzere verilmiş vazife yoktu; öteki milletlerden çocuklar her gün defterler dolusu vazife hazırlarken biz o gün Sadi'den¹²¹ yarım hikaye ile dört mısra, İzhar¹²²'dan beş satır öğrenmiş olmakla fikrimizi doyurarak evlere dönerdik.”¹²³

Yeni yöntemlerin uygulanamaması sorunu II. Meşrutiyet Döneminde Emrullah Efen- di tarafından hazırlanan *Tedrisat-ı İbtidâî Kanun-ı Muvakkatı*'nın 15 Ekim 1913'te kabu- lüne kadar devam etmiştir.¹²⁴ Bu dönemin temel sloganı “*Devletin yıkılışını ancak eğitim kurtarır*” olmuştu. Programlar yenilenmiş, kızların ve kadınların eğitimi göstermelik ol- maktan kurtarılmaya çalışılmış, eğitim metotlarının ezberci alışkanlıklardan kurtarılıp, o günkü deyimle “*tekşifi ve ayani*” (gözleme ve araştırmaya dayanan) kılınmasına çalışıl- mıştır.¹²⁵

1919'da çıkarılan özellikle Arapça ile diğer yabancı dillerinin müfredatının değişti- rilmesi ve yabancı dil öğretimi hakkında malumat veren “muaddel müfredat programı” dikkate şayandır. Eskiden beri bir türlü olumlu netice alınamayan yabancı dil tedrisatı hakkında vasıtalı, vasıtasız usûller bu programda tartışmaya açılmış ve uygulama biçim- leri hakkında bilgiler verilmiştir. Methode Indrecte (Dolaylı Yöntem), tercüme, gramer ve talebenin ana dilinde düşünerek öğrenmesi yoludur. Diğerleri bunun zıttı olan Methode Directe (Direkt Yöntem, Doğal Yöntem)'dir ki Meşrutiyetin ilanından bu programın neş- redildiği güne kadar takip edilen usûl olarak tanımlanmaktadır. Programda esas olarak şu hususlar belirtilmektedir: “*Öğrencilerimizin mekteplerde yabancı dil öğrenemediği inkâr edilemez bir gerçektir. Buna mukabil Rum ve Ermeni mahallesinde küçük Rum ve Ermeni arkadaşlarıyla oynayan çocuklarımızdan bu lisanları çabucak öğrenip söyleyenler ne kadar çoktur. Aynı şekilde bir kelime Türkçe bilmeden Türk mahallelerine gelen küçük dükkâncı çırağlarının birkaç ay içinde Türkçe öğrendikleri de daima rastlanan durumlar- dandır. Binaenaleyh dil öğretiminde en emin usûl, tabiatı taklit etmek yani Doğal Yöntem usûlü¹²⁶ olduğunu kabul etmektir.*”¹²⁷

Method Direkt için verilen hükümde Berliç Usûlünün tatbik edildiği, mektep kitap ve programlarının ona göre tertip olunduğu, fakat on sene içinde bunun iyi netice vermedi- ği belirtilmektedir. Eskiden talebenin bir miktar kelime ve kavâid, biraz okuyup yazma

121) Gülistan isimli Farsça eserin yazarı, Ebu Abdullah Musluhiddin Sa'di Şirazi'dir

122) Muhammed b. Pir Ali Birgivi 981/1573, *İzhar*, İstanbul: Asır Matbaası, 1325.

123) Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim*, s. 106-107.

124) Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri*, s. 194-208.

125) Türk, “*Âyanzade Namık Ekrem (1878-1917)'in Maârif Adlı Risalesi*”, s. 66.

126) Berliç Usûlü; öğrencinin yakın çevresinde devamlı gördüğü eşya, şahıs ve tabiattaki manzaralarla bunlara delalet eden isimler, sıfatlar, fiiller ve edatlardan cümle ve hikâyeler üreterek dilin doğru, akıcı ve düzgün söylenmesine ve irab kaidelerine uygun olarak öğrenilmesinden ibaretti. Bu usûle uygun olarak Mekteb-i Sultanî muallimlerin tarafından *Ta'lim-i Lugatı'l-Arabiyye a'lâ Tarikat-ı Bertin* adlı kitap hazırlanmıştır.

127) Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, s. 180.

bilmesine karşılık yeni usûlde yetişenlerin bir miktar mekanik ve basmakalıp cümleden başka bir şey bilmediklerinden şikâyet ediliyor. Buna sebep olmak üzere direk metodun hattı zatında fena bir usûl olmayıp, şartların tam tatbik edilmediği söyleniyor. Sınıfın doğal ortama nazaran suni olması da esaslı bir başarı engelidir. Bunu dikkate alan müfredat programı, “*muhtelit usulü (seçmeci yöntem)*” kabul ediyor. Yabancı dil öğretimi henüz arzu edilen seviyelere ulaşamadığından seçmeci yöntemle elde edilmesi amaçlanan hedefler şöyle değerlendirilmektedir:¹²⁸

“1. *Muhtelit (karma, seçmeci) usûlde talebeye çok kelime belletmekten ziyade bildiği kelimelere tasarruf etmek kabiliyetini vermeye çalışmalıdır. İyi kullanılabilen küçük bir servet kullanılmayan büyük bir servetten iyidir.*

2. *Talebenin yanlış yapmasından korkulmayarak söylemeye ve konuşmaya başlatmalı ve bunu sonra tasfiye etmelidir.*

3. *Muallim, evvela kıraatten bir parça okutacak, bundaki kelime ve cümlelerin manasını mümkün olduğu kadar direkt metot ile anlatacak, mümkün olmayanları Türkçe izah edecektir. Talebe ikinci derste vazife olarak bu parçanın kopyasını yazacak ve manasını izah edecektir.*

4. *Bellenen kelime ve cümleler üzerinde temrinler yapılacaktır.*”¹²⁹

1919 yılı müfredat programında yabancı dil derslerinin ayrıntılı olarak ele alınması, maârif idaresinin yeni açılan okullarda yabancı dil öğretimine gösterdikleri ilgi ve önemi göstermektedir. Avrupa’da ortaya çıkan gelişmeler hemen ülkeye getirilmeye çalışılmış fakat diğer emsalleri gibi başarı sağlanamamıştır.¹³⁰

3. Ders Kitapları:

Tanzimat’la başlatılan eğitimde reform anlayışının dayandığı en önemli nokta; yeni okulların ders programları vasıtasıyla öğrencilere bilgi aktarımının gerçekleştirilmesiydi. Bu yöntemin temel unsurlarından biri de yeni programlara uygun kitapların hazırlanmasıydı. Yani medreselerde uygulanan hoca, müd, öğrenci, kitap dörtlüsü ile öğrenimin yerini, yeni mekteplerde kitap, muallim öğrenci almıştır. Dolayısıyla buradaki değişim taktır usûlüyle hocadan öğrenciye aktarım yerine, muallim yardımıyla kitaptan öğrenciye aktarım şeklinde gerçekleşmiştir. Hoca kavramı, muallim kavramını birebir karşılamadığı gibi, kitap kavramından anlaşılın da eskisiyle aynı değildir. Tanzimat döneminden itibaren öğrenci bilgi kaynağı olan kitabı öğretmeniyle birlikte kullanmaya başlamıştır.¹³¹ Öğretimde ezber yönteminin önemini kaybetmesini sağlayan etkenlerden biri de yeni kitapların hazırlanmasında uygulanan yöntem arayışlarıdır.

128) Yücel, *Türkiye’de Orta Öğretim*, s. 180-181.

129) Yücel, *Türkiye’de Orta Öğretim*, s. 181.

130) Yücel, *Türkiye’de Orta Öğretim*, s. 181.

131) Mehmedoğlu, *Tanzimat Sonrasında Okullarda Din Eğitimi*, s. 75.

Meclis-i Muvakkat'ın tavsiyelerinden biri de yeni tesis edilecek okulların ders kitaplarının hazırlaması için Encümen-i Daniş'in kurulmasıydı. 18 Temmuz 1851'de açılan Encümen-i Daniş esas olarak okulların ve Darülfünûnun ders kitaplarını hazırlayacak, halkın genel eğitimi ile ilgili faydalı eserleri telif ve tercüme edecek ve Türk dilinin geliştirilmesine çalışacak bir bilim akademisi olarak hizmet verecekti.¹³² Bu yeni kurum çalışmalarına, belirtildiği gibi, önce dil ve tarih sahalarında başladı. Ne yazık ki 1862 yılına kadar çalışmalarına devam edebildi sonrasında kapandı.¹³³ Encümen-i Daniş'in kapatılması yeni eğitim anlayışına uygun kitapların hazırlanmasında gecikmesine neden olmuştur. Bu sonraki yıllarda ibtidai mekteplerinde elifba öğretiminde dahi zaafiyete yol açmıştır. Yahya Kemal (Beyatlı) hatıralarında bu duruma şöyle işaret etmektedir: “*Yeni mektebe gide gele, gide gele üç sene geçmişti. Lakin cüz kılıfındaki Elifbayı henüz söktürememiştim. Babam arada sırada Elifba cüzünü açarak harfleri sorardı. Bilemezdim; hemen mahalle mektebine küfretmeğe başladır. Beni öğrenebileceğim bir mektebe vereceğini söyler dururdu.*” Sekiz yaşında geldikten sora, gerçekten yeni bir mektep olan Mekteb-i Edeb'e giden Yahya Kemal bundan sonrasını şöyle anlatır: “*..Müdür Galip Efendi'nin odasına girdik. İlk defa yeni usûl bir Elifba kitabından Elifbayı gösterdi. Şayan-ı hayret bir şey olarak Ganî Efendi'nin karşısında üç senede söktüremediğim Elifbayı o gün hemen söktümdüm. Kitabımı da sevdim.*”¹³⁴ Bu hatıra öğretimde kullanılan kitapların öğrencilerin yaşlarına, seviyelerine, ilgilerine ve öğretimin amacına uygun olarak hazırlanmasının, öğretimin süresi ve etkinliği açısından ne denli önemli olduğunu gösteren güzel bir tespittir.

Ancak 1776 yılından itibaren açılan askerî okullar ve özellikle Tanzimat döneminde hızla çoğalan sivil okulların ders kitaplarını sağlama ihtiyacı ortaya çıktı. Sayıları artan ve teknik bakımdan gelişen matbaalar sayesinde her kademedeki okulların ihtiyacı olan kitapların basımına hız verildi. Arapçanın yeni öğretim yöntemlerine göre öğretimini hedefleyen birçok kitap yazıldı. Alimlerin kitaplarını hazırlarken üç ana usulü benimsedikleri göze çarpmaktadır:

1. Bu grupta yer alanlar Avrupa'da ortaya çıkmış bir yabancı dil öğretim yöntemini prensiplerini ve kitaplarını örnek almış ve Arapça ders kitaplarını bu yöntem esaslarına uygun olarak hazırlamışlardır.

2. Bazı alimler ise Avrupa'da ortaya çıkan yöntemlerden yararlanırken kendi sahip oldukları tecrübeleri ve gerekli gördükleri malumatı hazırladıkları kitaplarına ilave etmişlerdir. Bu yöntemi "muhtalite yöntem" olarak isimlendirmişlerdir.

3. Başka bir grup ise “*Arapça öğretimini kolaylaştırmak*” amacından hareketle tamamen kendi tecrübelerine dayanarak ders kitapları hazırlamışlardır. Bu yöntemlere göre

132) Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, C. II, s. 620; Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim*, s. 38.

133) Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim*, s. 14-15.

134) Mehmedoğlu, *Tanzimat Sonrasında Okullarda Din Eğitimi*, s.77.

hazırlanmış birçok kitap vardır.¹³⁵ Bu kitapların içerdikleri yöntemsel prensiplere bağlı kalınarak uygulanmasının ülke geneline yeterince yaygınlaştırılmadığı kanaatindeyiz.

II. Meşrutiyet döneminde okulların ders program içeriklerinde ciddi değişiklik yapılmıştır. Daha önce "Osmanlılık bilincinin geliştirilmesi" amacının yerini "Türklük bilincinin geliştirilmesi" gayesi almıştır. Ders kitapları bu amaç doğrultusunda hazırlanarak okullara gönderilmiştir. Ders kitapları konusunda "mükâfat-ı nakdiye usûlü" kabul edilmiş, yarışmalar açılmış, kazanan eserlerin beş yıl süreyle programda kalması kararlaştırılmıştır.¹³⁶ Böylece alanında uzman kişilerin belli amaçlara uygun kitap hazırlamaları teşvik edilmiştir.

4. Okullaşma ve Okul Binaları:

Tanzimat Devri'nde daha çok okul açarak okul sayısını artırmak hedeflendiğinden, okul binalarının elverişli olup olmadığına çok fazla dikkat edilmemiştir. Eski sıbyan mektepleri, bazı boş evler, konaklar ve benzeri yerler rüşdiye okulu yapılmıştır. Bu binaların bir kısmı eğitim-öğretim faaliyetleri için uygun mekânlar değildi.

II. Abdülhamid devrinde yeni binalar yapılmaya başlanmış eski olan birçoğu da onarılmıştır. Fakat rüşdiyelere büyük bir katılım yaşandığından okul binaları yetersiz kalmıştır. Bina ihtiyacı sadece Anadolu'da değil İstanbul'da da sorundu. Özellikle savaş yıllarında yapılan ödenek kısıtlamaları nedeniyle okullarda ihtiyaç duyulan tadilatlar yapılamıyor, dersler için ihtiyaç duyulan yardımcı malzemeler temin edilemiyordu. Bina ve öğretim malzemesi eksikliği öğretmen durumuyla birlikte verilen eğitimin kalitesini doğrudan etkilemekteydi.¹³⁷ Mali yetersizlikten dolayı eğitim yatırımlarının ihtiyaçları karşılamaktan uzak olduğunu fark eden Hükümet, eksikliği özel okullar teşvik ederek gidermeye çalışmıştır.¹³⁸

1908 yılında İmparatorluk genelinde 25 adet askeri rüşdiye de eklenirse tüm ülkede toplam 639 rüşdiye vardı.¹³⁹ Bu rüşdiye binalarının % 80'e yakını 1877-1909 tarihleri arasında ya yeniden inşa edilmiş ya da tamir edilmiştir. İdadî mekteplerinin sayısına gelince 1906 yılı itibarıyla tüm imparatorlukta özel ve resmi mektep sayısı 109 dur. Öğrenci sayısı ise 1909 yılı itibarıyla 20 bin civarındadır.¹⁴⁰

Öğretmen yetiştirmek üzere açılan okullarda durum farklı değildi. Mesela; Dâru'lmuallimin-i Rüşdi kuruluşunu izleyen çeyrek yüzyıl boyunca bina sıkıntısından kurtulama-

135) Bu kitapların yöntem açısından özellik arz edenlerin incelenmesi ve meşhur olan bazı kitaplarının listesi için bkz. Açıık, Kerim, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Arapça Öğretimi*, s. 176-201, 289-301.

136) Öztürk, *Türkiye'de Düünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar*, s. 19-20.

137) Nurdoğan, *Osmanlı Modernleşme Sürecinde ilköğretim*, s. 424-425.

138) Demirel, Muammer, *"Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri"*, *Türkler*, Ankara 2002, C. 15, s. 83.

139) Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim*, s. 101.

140) Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim*, s. 129.

mıştır. 1848'de Fatih'de açılan okul 1877'de İstanbul Dâru muallimini ile birleşinceye kadar altı okul binası değiştirmiştir. Taşra öğretmen okullarının birçoğunun binası harap ve bakımsızdı.¹⁴¹ Bu konuda Ankara Darulmuallimât mektebinin milli mücadele yıllarındaki durumu oldukça manidardır. Mebusan Meclisi toplantısında İzmir mebusu Hamdi Namık Bey Aralık 1920'de okulun durumunu şöyle anlatmaktadır: "*Burada Darulmuallimât'ın ne sınıflarında ne de yatakhanelerinde soba bulunmaktadır. Yalnız iki salonunda soba bulunmaktadır. Saatte bir defa kız çocuklarını tenefüse çağırıyorlar. Bir sobanın etrafına koşan koşana. Kırk elli kız çocuğu toplanıyor bir sobanın etrafına. Tabi çoğu hasta olmuştur. Sonra şimdiye kadar iki kap yemek verildiği halde bu da bire inmiştir. Sonra fırıncı ekmek vermiyor. Çünkü mektepten alacağı varmış...*"¹⁴²

II. Meşrutiyet'ten sonra başta öğretmen okulları olmak üzere eğitim kurumlarının nitelik ve nitelik yönünden geliştirilmesi için sarf edilen çabalar okulların bina ve ders araç gereçleri bakımlarından da gösterilmiştir. Fakat her iki bakımdan da yeterli gelişme gerçekleştirilememiştir. Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi koşullar bu gelişime mani olmuştur.¹⁴³ Binaların bu durumunun öğretimin kalitesini olumsuz etkilediğine hiç şüphe yoktur.

IV. DEĞERLENDİRME

Osmanlı Devleti yöneticileri 18. yüzyılın ortalarından itibaren eğitim ve sanayi alanlarındaki eksiklikleri görmüşler, ilk olarak orduda ihtiyaç duyulan hususlarda Avrupa'dan uzmanlar getirterek danışmanlık hizmeti almaya başlamışlardır. Sonrasında Mühendishaneler kurularak kurumsallaşma yoluna gidilmiştir. Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra eğitim hamleleri sivil okullarda da başlatılmış, mevcut eğitim kurumlarına dokunulmadan yeni usullerle öğretim yapan okullar açılmaya başlanmıştır. Maarif Nezareti kurularak okulların idari yapısı ve programları yeni usule uygun hale getirilmiştir. Bu çabalar II. Abdülhamit ve II. Meşrutiyet Dönemlerinde de sürmüştür.

Meclis-i Maarif-i Muvakkat (1845) kurulmasıyla Mekâtib-i Umumiye Müdürü Kemal Efendi'nin başlattığı çabalar sonraki yıllarda aynı kararlılık ve hassasiyetle devam ettirilememiştir. Öğretmen yetiştirmek üzere 1851'de açılan Darulmuallimin-i Rüşdi'nin ülke geneline yaygınlaştırılmasında yavaş kalınmış ve vakit kaybedilmiştir. Maarif Nezareti, ilk rüşdiyelerin açılmasının üzerinden ancak yirmi dört yıl geçtikten sonra Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (1869) ile okulları, uygulanacak programları ve maarifin idari teşkilatını kurumsal bir yapıya kavuşturabilmiştir. Avrupa'nın sahip olduğu yenilikleri Devlet'in elde edebilmesi ve çağı yakalayabilmesi için ıslahat çalışmalarının elzem olduğu bir dönemde bu kadar gecikmenin ciddi bir eksiklik olduğunu düşünüyoruz. Eğitimde reformların gecikmesinde sıbyan mekteplerine ve medreselere müdahale edilememesinin büyük etkisi vardır.

141) Öztürk, *Türkiye'de Düünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar*, s. 155, 20.

142) Öztürk, *Türkiye'de Düünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar*, s. 50.

143) Öztürk, *Türkiye'de Düünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar*, s. 13.

Başlangıçta yeni açılan okulların öğrenci ve öğretmenlerinin büyük kısmını medrese kaynaklı kişiler oluşturmaktaydı. Medresenin yeni açılan okulların üzerindeki ağırlığının eğitim ve öğretimde yeni yöntemlerin yerleşmesinde olumsuz etkisi olduğu kanaatindeyiz.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile belirlenen prensiplere genelde bağlı kalmak kaydıyla okulların idari yapısı ve eğitim programlarında Cumhuriyet dönemine kadar birçok değişiklik yapılmıştır. Bu okulların çoğunda Arapça öğretimi Cumhuriyet devrine kadar devam etmiştir. Bu araştırmanın konusu olan rüşdiye, idadî ve sultanîlerdeki Arapça öğretimi ile ilgili tespitlerimiz şunlardır:

1. Öğretmen durumu: Tanzimat'tan sonra açılan rüşdiye, idadî ve sultanî okullarında yeni eğitim usulüne göre öğretilmesi planlanan derslerin çoğuna ehliyetli öğretmen bulunmasında sıkıntı çekilmiştir. Fakat Arapça dersleri için öğretmen temininde sıkıntı yoktur. Çünkü medrese mezunlarından Arapçası iyi olanlar bu okullara öğretmen olarak atanmışlardır. Öğretmenler ilgili temel sorun Arapçanın yeni yöntemlere uygun olarak öğretimini benimseyenlerin oranının düşük olmasıdır. Arapçayı öğrendikleri usulle öğreten öğretmenlerin yanısıra Avrupa'da ortaya çıkan yabancı dil öğretim yöntemlerini inceleyen, bunları çalıştıkları kurumlarda tatbik etmeye çalışan ve bu yöntemlere uygun Arapça öğretim kitapları hazırlayan öğretmenler de vardı.

2. Arapça öğretim yöntemi: Rüşdiye, idadî ve sultanî mekteplerinde Arapça öğretiminde benimsenmiş ortak bir öğretim yöntemi yoktu. Çünkü öğretmenler yabancı dil öğretim yöntemleri ile ilgili eğitim görmüyorlardı. Öğretmenlerin Arapça öğretiminde çoğunlukla uygulamayı tercih ettikleri yöntem medreselerde öğrendikleri takrir ve ezber yöntemi idi. Arapça öğretiminde yeni yöntem arayışı ve denemeleri ile ilgili çeşitli çalışmalar vardır. Fakat bu çabalar yetersiz kalmış ve yaygınlaşmamıştır. Ancak Hacı İbrahim Efendi'nin açmış olduğu özel okul¹⁴⁴ gibi bazı okullarda Arapça öğretiminde yeni yöntemler kararlılıkla uygulanmış ve dört becerinin kazandırılmasında çok iyi seviyelere ulaşmışlardır. Rüşdiye, idadî ve sultanîler başta olmak üzere Osmanlı Devletine ait eğitim kurumlarında yabancı dil eğitiminde dil becerileri edinimi açısından değerlendirmemiz şöyledir:

144) Hacı İbrahim Efendi, Arapçayı Türklere yeni ve kolay bir usulle öğretmek bu sayede Osmanlı Türkçesinin ilerlemesini sağlamak amacıyla 4 Aralık 1883'de İstanbul Fatih'te Horhor semtinde kiraladığı bir konakta "Dâru't-Talim" adını verdiği özel mektebini açtı. Arapçaya diğer mekteplerden daha çok önem veren bir eğitim-öğretim müessesesi idi. Hacı İbrahim Efendi Dil öğretimindeki hedefini kendisi şöyle açıklıyordu: "...müteallime iki, üç senede ulûm-ı Arabiyyenin ciddi bir surette yani gördükleri ibarat-ı Arabiyyeyi hele Arabiyyu'l-ibare olan gazeteleri halletmek ve terciüme eylemek mertebesinde bir melekeye geleceğini temin eylemektir." Dârut-talim'de imtihanlar sözlü ve aleni olarak okulun bahçesinde yapılırdı. İsteyen herkes imtihanları takip edebilirdi. Bu durum gazetelerde ilan edilirdi. Ahmet Cevdet Paşa, Mehmet Zihni Efendi, Münif Paşa gibi devrin ileri gelen kimselerinin "mümeyyiz ve müşahit" olarak bu imtihanlara iştirak ettiği bilinmektedir. Bkz. Arslan, "Hacı İbrahim Efendi ve Daru't-Talim Müessesesi", *İlmi Araştırmalar*, sa. 7, İstanbul 1999, s. 40.

a. Okuma-anlama becerisi: Yabancı dil öğretimi sürecinde okuma-anlama becerisi, en kolay ve kısa sürede ulaşılan beceridir. Rüşdiye, idadî ve sultanî gibi okullarındaki öğretmenlerin çoğu medreselerde Arapça sarf ve belagat üzerine uzun yıllar eğitim almış kimselerdi. Rüşdiye ve idadîlerin programları incelendiğinde sarf ve nahiv konularının öncelikli olarak öğrencilere ezberletildiği, sonraki safhalarda bu kuralların Arapça metinler üzerine tatbiki esasına dayanan bir yöntem izlendiğini anlaşılmaktadır. Bir de öğretimin sadece okuma-anlama becerisinin geliştirilmesine odaklandığını dikkate alırsak bu beceride hedeflenen seviyeye ulaşıldığını söyleyebiliriz. Özellikle öğretmenler ve devlet memurlarından Arapça bilenlerin büyük bir kısmının okuma-anlama becerisinde yeterli seviyede olduğunu söyleyebiliriz.¹⁴⁵

b. Yazma becerisi: Yazma becerisini geliştirecek dersler hemen hemen hiç yapılmamıştır. Ayrıca bu beceriyi geliştirmeye yönelik öğretim malzemesi de üretilmemiştir. Rüşdiye programında yer alan İmla-i Arabî derslerinde Arapçanın yazımının öğretimi hedeflenmiştir. Bu çalışmanın dışında Türkçe metni Arapçaya çeviri veya kompozisyon gibi yazma becerisini geliştirmeye yönelik uygulamalara rastlamadık. Bu nedenle bu okulların mezunlarının Arapça resmi bir mektup, rapor, edebi bir eser vs. hazırlayacak seviyede yazma becerisi geliştirdiklerini söyleyemeyiz. Ancak basit cümle kurma seviyesinde yazma becerisine sahip oldukları söylenebilir.

c. Dinleme ve konuşma becerileri: Dinleme ve konuşma birbirini tamamlayan beceriler olduğu için ikisini bir arada değerlendirmek gerekir. Osmanlı devletinde Arapların yaşadığı bölgeler hariç tüm okullarda öğretmenlerin dersleri Arapça konuşarak işlediklerini düşünmüyoruz. Tanzimat'tan sonra yetişmiş şahısların hatıralarında yer alan bilgilere göre, Arapça yazma ve konuşma derslerinin etkili şekilde yapılmadığı anlaşılmaktadır. Medrese dâhil tüm mekteplerden mezun olanların yabancı bir şahısla Arapça diyalog kurabilecek seviyede konuşma becerisine sahip oldukları kanaatinde değiliz. Bu nedenle dinleme-konuşma becerisinde de öğrencilerin istenilen seviyeye gelemediklerini ancak basit düzeyde dinleme anlama ve konuşma becerisine sahip olduklarını söyleyebiliriz. Burada bir başka eksiliğe daha işaret etmek gerekir; Arapça ve Farsça öğretiminde Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan Araplar ve İranlılardan yararlanma yoluna gidilmemiştir. Gerek öğretmen olarak gerekse doğal konuşmacı olarak rahatlıkla bu kaynaklar kullanılarak konuşma becerisinde üst seviyelere ulaşılabilirdi. Bu arada Osmanlı Devlet'i sınırları içinde olan Arap vilayetlerine ilim tahsil etmek üzere gidip oralarda uzun zaman kalanları veya görev yapan memurları bu değerlendirmelerin dışında tutmak gerekir. Bu makaledeki değerlendirmeler ülkedeki eğitim kurumlarında yetişenlerin Arapça eğitimlerinin genel değerlendirmesidir.

3. Ders Kitapları: Arapça ile ilgilenen dilciler Tanzimat'la ortaya çıkan yeni eğitim sistemine uygun ders kitapları hazırlanmaya başladılar. Yeni okullarda Arapça, diğer

145) Özkan, Selim Hilmi, "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Dil Eğitimi", Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 5/3 Summer 2010, s.1791-1794.

derslerle beraber haftada iki- üç saatlik belli sürelerde öğretilmeye başlanmıştır. Bu nedenle ders kitaplarının Arapça öğretimini kısa sürede gerçekleştirme amacına uygun olarak hazırlanması icap ediyordu. Burada sorulacak soru hazırlanan bu kitapların okullarda kullanımının ne kadar yaygınlaştığıdır. Öğretmenlerin Arapça öğretimine yaklaşımları, yeni yöntemlerin uygulanmasına karşı tutumları ve hizmet içi eğitimi gibi yollarla bilgilendirilmedikleri dikkate alınırca teoride güzel olan bu kitapların etkin şekilde uygulanmadığı gerçeği ortaya çıkmaktadır.

V. SONUÇ

Bir eğitim-öğretim sistemi toplumun ihtiyaçlarına cevap verebildiği ölçüde o toplumun gelişmesine katkıda bulunabilir. Zamanın getirdiği gelişmelere ayak uyduramayan ve ihtiyaçlara cevap veremeyen eğitim-öğretim sistemleri toplumların ilerlemesine engel olur, hatta bazen toplumun çöküşüne etki eden sebeplerden biri olabilir. Tanzimat'tan sonra Devlet'in yönetim kademesi ülkenin eğitim-öğretim sistemini çağın gereklerine uygun hale getirmek için büyük çabalar sarf etmişlerdir. Bu dönemde Maarif Nezareti kurularak okulların teşkilatı ve programları kurumsal bir yapıya kavuşturulmuştur. Fakat ülkenin içinde bulunduğu ekonomik şartlar uygulanması planlanan reformların hayata geçirilmesini zorlaştırmış ve geciktirmiştir. Öğretmen teminindeki sıkıntılar, etkili yöntemlerin kullanılmaması ve okulların fiziki şartları eğitimde arzu edilen seviyelere ulaşmanın önünde engel teşkil etmiştir. Rüşdiye, idadi ve sultanilerdeki Arapça öğretimi de bu şartlardan etkilenmiştir. Yabancı dil öğretiminde esas olarak kabul edilen dört beceriden okuma-anlama becerisinde yeterli seviyeye ulaşıldığı kabul edilse bile diğer üç beceride (dinleme-anlama, yazma ve konuşma) belirlenen hedeflere ulaşılammıştır. Bu arada eğitim amacıyla Arapların yaşadığı yerlere seyahat edip ileri düzeyde Arapça öğrenen ve bir çok alanda Arapça eserler vücuda getiren alim ve aydınların yetiştiği de unutulmamalıdır.

Büyük ekonomik sıkıntıların ve siyasi çalkantıların yaşandığı Tanzimat'ın ilanından II. Meşrutiyet'in sonuna kadar olan dönemde devletin her kademesinde olduğu gibi Cumhuriyet dönemi modern milli eğitimin temellerinin atıldığına şüphe yoktur.

Kaynakça

- Açık, Kerim, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Arapça Öğretimi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2002.
- Ahmet, Cevat, *Lisan-ı Arabî Sarf ve Nahv*, İstanbul: Mahmudbey Matbaası, 1328.
- Akyüz, Yahya, "Türk Eğitim Tarihinde Öğretimde Ezbercilik ve Kaynakları", *XI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1994.
- Akyüz, Yahya, *Türkiye Eğitim Tarihi M.Ö.1000-M.S.2007*, Ankara 2007.
- Akyüz, Yahya, *Türkiye Eğitim Tarihi*, İstanbul: Türk Koleji, 1994.
- Akyüz, Yahya, "Türkiye'de Çağdaş Anlamda Öğretmenlik Mesleğinin Doğuşu, *Türkler*, C.15, Ankara 2002.

- Arslan, A.Turan, “*Hacı İbrahim Efendi ve Daru’l-Talim Müessesesi*”, *İlmi Araştırmalar*, Sayı 7, İstanbul 1999.
- Arslan, A.Turan, *Son Devir Osmanlı Alimlerinden Mehmed Zihni Efendi*, İstanbul 1999.
- Atuf Nafi, *Türkiye Maarif Tarihi (Bir Deneme)*, Ankara 1931.
- Ayas, Nevzat, *Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi: Kuruluş ve Tarihçeler*, Ankara 1948
- Ayhan, Halis, “*Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi İlk ve Orta Öğretim Programına Girişi ve Bugünkü Müfredatı*”, *İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Araştırma Dergisi*, Sa. 6, İstanbul 1999.
- Aytekin, Halil, *İttihat ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi*, Ankara, 1991.
- Ergin, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi (II. Basım)*, İstanbul 1994.
- Bildirici, Y. Ziya, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye’de Arapça Öğretimi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1987.
- Bilim, Cahit Yalçın, *Türkiye’de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)*, Eskişehir 1998.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivleri(BOA), Y.A.RES, 21/27.
- Cihan, Ahmet, *Reform Çağında Osmanlı İlimiye Sınıfı*, İstanbul 2004.
- Demirel, Fatih, *II. Meşrutiyetten Sonra Osmanlı’da Orta Öğretim: Sultânîler, Tarih İncelemeleri Dergisi* Cilt/Volume XXVII, Sayı/November 2 Aralık/December 2012.
- Demirel, Fatih, *Mekteb-i İdâdî*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü [Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi] Anabilim Dalı, Erzurum, 2010.
- Demirel, Muammer, *Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri, Türkler*, C.15, Ankara 2002.
- Er, Hamit, *Osmanlı Devletinde Çağdaşlaşma ve Eğitim*, İstanbul 1999
- Ergin, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi (II. Basım)*, İstanbul: Eser Neşriyat, 1994.
- Ergün, Mustafa, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ankara 1996.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, *Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları* (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu) Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, C. II, , İstanbul: IRCICA 1998.
- Kafadar, Osman, *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*, Ankara 1997.
- Karal, E. Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C.V, Ankara 1970.
- Kızıklı, Zafer, “Babanzâde Ahmed Naim’in Arapça Öğretimine Dair Bir Makalesi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C.VII, Sa. 4, 2007, s. 445-461.
- Koçer, H. Ali, *Türkiye Modern Eğitiminin Doğuşu ve Gelişimi*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991.
- Kodaman, Bayram, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1991
- Kurtoğlu, Fahri, *Deniz Mektepleri Tarihçesi*, İstanbul 1941.

- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara 1984
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev.) Mehmet Kıratlı, Ankara 1988
- Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1286.
- Mahmut Cevad, *Maarif-i Umûmiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı XIX. Asır Osmanlı Maarif Tarihi*, Ankara 2001.
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 1 Temmuz 1330.
- Mehmedoğlu, Yurdagül, *Tanzimat Sonrasında Okullarda Din Eğitimi (1838-1920)*, İstanbul 2001.
- Mektebi Sultanî'nin Ellinci Sene-i Devriyesi Münasebetiyle*, İstanbul: Mabaa-ı Amire 1919.
- Muhammed İzzet ve diğerleri, *Dariüşşafaka İlk Halk Mektebi*, İstanbul 1927.
- Newton, Charles Thomas, *Travels & Discoveries In The Levant*, Vol. I, Day&Son Limited, London 1865.
- Nurdoğan, Arzu M., *Osmanlı Modernleşme Sürecinde ilköğretim (1869–1922)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005.
- Öztürk, Cemil, *Türkiye'de Düünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar*, Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Yayınları, İstanbul 1998.
- Özkan, Selim Hilmi, "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Dil Eğitimi", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 5/3 Summer 2010.
- Poyraz, Cengiz, "19. Yüzyılda Yabancıların Gözüyle Osmanlı Eğitimi", *Eğitim Ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, C.2 Sa.1 Şubat 2013.
- Sungu, İhsan, "Galatasaray Lisesinin Kuruluşu", *Belleten*, VII2/28, 1943.
- Şişman, Adnan, *Galatasaray Mekteb-i Sulatnisi'nin Kuruluşu ve İlk Öğretim Yılları(1868-1871)*, İstanbul 1989.
- Takvîm-i Vakâyi*, 10 Şevval 1265, no.410.
- Takvîm-i Vakâyi*, 26 Zilhicce 1278, no: 649
- Takvîm-i Vakâyi*, 5 Şevval 1284, no: 922.
- Tekeli, İlhan ve Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara 1993.
- Tümer Erdem, Yasemin, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet' Kızların Eğitimi*, Ankara 2013.
- Türk, İbrahim Caner, *Âyanzade Namık Ekrem (1878-1917)'in Maârif Adlı Risalesine Göre II. Meşrutiyet Dönemi Başlarında Osmanlı Devleti'nde Maârifin Durumu*, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ERZSOSDE) VII-I.
- Unat, F.Reşit, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara 1964.
- Yücel, Hasan Ali, *Türkiye'de Orta Öğretim*, Ankara 1994.